

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO ZNANOSTI, OBRAZOVANJA I SPORTA
AGENCIJA ZA ODGOJ I OBRAZOVANJE

KURIKULUM GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Kolovoz, 2012.

SADRŽAJ

1. Okvir za razvoj kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja (GOO-a)	3
2. Nastavni plan građanskog odgoja i obrazovanja	7
3. Elementi ocjenjivanja postignuća učenika u razvoju građanske kompetencije	8
4. Vođenje dokumentacije za praćenje i ocjenjivanje građanskog odgoja i obrazovanja	8
5. Kompetencije učitelja za poučavanje i učenje građanskog odgoja i obrazovanja	9
6. Kadrovski uvjeti za ostvarivanje kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja	12
7. Ishodi ostvarivanja građanskog odgoja i obrazovanja po ciklusima	
8. Izvori učenja i poučavanja	40
9. Sudionici u razvoju kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja	48 ¹

¹ Kurikulum je opremljen *Preporukama za vrednovanje učeničkih postignuća - elementima ocjenjivanja i načinima provjere građanske kompetencije te opisom metoda prikladnih za učenje i poučavanje u građanskom odgoju i obrazovanju*

1. OKVIR ZA RAZVOJ KURIKULUMA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Odgoj i obrazovanje usmjeren na razvoj kompetencija

Složenost promjena kroz koje danas prolaze odgojno-obrazovni sustavi u svijetu posljedica su dvaju međusobno povezanih procesa: uspostave globalnog tržišta temeljenog na proizvodnji globalno konkurentnih znanja i tehnologija te širenje kulturno pluralnih demokratskih društava uređenih na načelima ljudskih prava, ravnopravnosti i vladavine prava. Pokretačka snaga tih procesa su informirani, visokoobrazovani, kreativni i motivirani građani, a odgoj i obrazovanje ključni čimbenik njihova razvoja. U skladu s tim, u odgoju i obrazovanju se napušta dosadašnje načelo učenja i poučavanja radi stjecanja faktografskog znanja i prihvaća načelo učenja i poučavanja radi stjecanja aplikativnog i transformativnog znanja i vještina koju su otvoreni inovativacijama i nadograđivanju sukladno ubrzanim promjenama u društvu, kulturi, gospodarstvu, znanosti i tehnologiji. Takve promjene u pristupu obrazovanju, učenju i poučavanju jamstvo su osiguranja kvalitetnijeg života građana u njegove tri ključne dimenzije: privatnoj, društveno-kulturnoj i profesionalnoj. Pojam koji se nalazi u temeljima tih promjena jest kompetencija.

Pojam kompetencije

Pojam kompetencije funkcionalno objedinjuje odgoj, obrazovanje, izobrazbu, usavršavanje i samoučenje sa svrhom ispunjavanja potreba pojedinca, društvene zajednice i tržišta. Iako do danas nema općeprihvaćenog određenja kompetencije, europske zemlje se sve više opredjeljuju za holistički pristup u sklopu kojega se kompetencija određuje kao višedimenzionalna i transferalna kvaliteta djelovanja. Ona uključuje znanja, vještine, vrijednosti, stavove, osobine ličnosti, motivaciju i obrasce ponašanja kojima pojedinac raspolaže i koje po potrebi pokreće kako bi riješio neki problem ili zadatak. Usmjerenost na kompetenciju u obrazovanju znači stavljanje naglaska na ishod ili rezultat učenja.

Naglasak je, dakle, na znanjima, vještinama, stavovima i ponašanju koji odgovaraju standardima učinkovitog obavljanja nekog zadatka, a osiguravaju se odgojem i obrazovanjem. Kompetencije koje vode rješenju samo jednog ili manjeg broja zadataka, situacijski i vremenski su ograničene, pa ih nazivamo posebnima, za razliku od općih, generičkih ili transverbalnih kompetencija koje su primjenjive u različitim područjima života i rada, i o kojima ovisi razvoj posebnih kompetencija.

Kompetentna osoba jest ona koja zna i umije, ali i koja djeluje u skladu sa svojim znanjima i vještinama ne zato što mora ili zato što joj to donosi puku materijalnu korist, nego zato što vjeruje da je takvo djelovanje ispravno i dobro za nju, posao koji obavlja i zajednicu u kojoj živi. Takva je osoba ovladala znanjima, stekla vještine i prihvatila vrijednosti koji upravljaju njezinim ponašanjem. No kompetentna osoba ne ostaje na tome. Ona je svjesna da je njezina učinkovitost situacijski i vremenski ograničena te da znanja, vještine i vrijednosti, koji joj osiguravaju rješenje problema u određenim uvjetima, u drugim uvjetima mogu biti kočnicom. Drugim riječima, ona je otvorena izazovima pa svoju kompetentnost stalno kritički provjerava i nadopunjuje učenjem i informiranjem.

Budući da razvoj društva i gospodarstva znanja ovisi o kompetentnosti ljudskih resursa, od presudne je važnosti odrediti koje su to opće ili transversalne kompetencije koje traže cjeloživotno učenje i na koji način se takvo učenje može za sve osigurati u odgojno-obrazovnom sustavu.

Traženje odgovora na ta pitanja postalo je jedan od najvažnijih strategijsko-razvojnih ciljeva svih zemalja svijeta. Europa je takvo opredjeljenje potvrdila Lisabonskom strategijom kojom se nastoji osigurati zapošljivost i konkurentnost na globalnom tržištu, ali i društvena kohezija u uvjetima priznanja prava na ravnopravnost i različitost. Sukladno tome su u *Europskom referentnom okviru ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje* određene opće ili transferalne kompetencije kao intelektualna i praktična oruđa koja bi europskim građanima trebala osigurati osobno ispunjenje, društvenu uključenost, građansko sudjelovanje i angažiranost, zapošljivost i poduzetnost, kulturnu osviještenost i kreativnost te cjeloživotno učenje.

Nacionalni okvirni kurikulum (NOK)

U *Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (NOK)* iz 2010., koji je rađen s osloncem na *Europski referentni okvir ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje*, odgoj i obrazovanje se stavlja u funkciju razvoja kompetencija svih hrvatskih građana. Takav pristup predstavlja prekretnicu u programiranju, organizaciji i provođenju odgoja i obrazovanja. Umjesto dosadašnjih nastavnih planova i programa, u kojima se polazi od znanstveno-disciplinarne kontrole nastavnih sadržaja i potiče usvajanje faktografskog znanja na račun njegove aplikativne dimenzije, pri čemu se misao razdvaja od stavova, a stavovi od djelovanja, NOK-om se uvodi načelo integriranog, interdisciplinarnog i proceduralnog planiranja sadržaja učenja orijentiranog na ishod, s ciljem osposobljavanja učenika za kompetentno djelovanje u različitim područjima života.

U skladu s tim, polazište NOK-a nije disciplinarno određen nastavni program koji se predaje učenicima nego osobine učenika koje će im omogućiti da se uspješno nose sa složenim izazovima života u Hrvatskoj i izvan nje. Te osobine predstavljaju kompetencije koje se postupno razvijaju i njeguju učenjem kroz sva četiri odgojno-obrazovna ciklusa, čime se postavljaju temelji za cjeloživotno učenje i informiranje. Da bi se

to ostvarilo, ključno je ciljeve, sadržaje, metode i organizaciju odgoja i obrazovanja podrediti jasnim, dobno primjerenim i dovoljno fleksibilnim ishodima učenja.

Ishodi učenja

Ishodi učenja su iskazi o očekivanim postignućima učenika. Njima se određuje što učenik/ca treba znati, razumjeti i biti u stanju učiniti nakon određenog razdoblja učenja, odnosno poučavanja. Prilikom određivanja ishoda učenja važno je precizno odrediti ciljnu aktivnost kojom učenik potvrđuje stečeno znanje, vještinu ili stav. Preciznost znači da se ishod mora moći opažati i da mora biti mjerljiv kako bi vrednovanje i ocjena odgovarali postignuću učenika. Da bi se to postiglo, prijeko je potrebno učenicima prethodno objasniti što se očekuje da će oni znati, biti u stanju uraditi ili osobno prihvatiti nakon određenog razdoblja učenja u određenom području.

Usmjerenost na ishod učenja traži individualizirani pristup i sustavno praćenje procesa učenja kako bi se osiguralo ne samo da svaki učenik stekne određena znanja, razumije njihovu primjenu i osvjedoči se u njihovu učinkovitost, nego da učenjem tih sadržaja upozna sebe, otkrije svoje jake strane i stekne samopouzdanje te osvijesti preduvjete za uspješnu primjenu naučenoga. No individualizirani pristup ne znači puko individualno učenje. Učenje u školi prvenstveno je društveni proces koji oblikuje i pojedinca i razred kao cjelinu. Ono je rezultat dinamičnog, interaktivnog i kumulativnog procesa, koji uključuje suradnju, ali i nadmetanje određeno zajedničkim pravilima, individualno izlaganje i raspravu, asertivnost i pregovaranje te dokazivanje, vrednovanje i zaključivanje, što znači da individualna i socijalna dimenzija učenja moraju biti vidljive u određivanju ishoda učenja i vrednovanju postignuća učenika.

Građanska kompetencija

Jedinstvo individualne i društvene dimenzije učenja ključno je za razvoj demokratskog, tj. aktivnog i odgovornog građanstva, zbog čega se i građanska kompetencija danas ubraja među najvažnije ishode učenja. Na tom tragu NOK određuje da se građanska kompetencija razvija kroz sva četiri ciklusa, kako u sklopu društveno-humanističkog područja, tako i u sklopu građanskog odgoja i obrazovanja, pri čemu se građanski odgoj i obrazovanje uvodi kao međupredmetna tema koja pridonosi “osposobljenosti učenika za aktivno i učinkovito obavljanje građanske uloge”. To, između ostaloga, podrazumijeva razvoj demokratske svijesti učenika, ali i poticanje njihova aktivnog i učinkovitog sudjelovanja u razvoju demokratskih odnosa u školi, lokalnoj zajednici i društvu u cjelini s osloncem na načela ljudskog dostojanstva, demokracije, pravde i mirotvorstva.

Ovim se kurikulumom razrađuju odredbe NOK-a o građanskom odgoju i obrazovanju. U izradi kurikuluma pošlo se od shvaćanja da građanski odgoj i obrazovanje predstavlja formalni odgojno-obrazovni okvir kojim škola odgovara na potrebe i zahtjeve suvremenog demokratskog društva za kompetentnim građanstvom. Kurikulum, dakle, predstavlja pedagoški, didaktički i metodički instrument kojim se sinergijski razvijaju određene osobine učenika u skladu sa shvaćanjem uloge koju građani, kao društveni, politički, kulturni i gospodarski subjekti imaju u demokratskom razvoju Republike Hrvatske, ali i Europe i svijeta.

Na temelju toga su određene strukturne i funkcionalne dimenzije građanske kompetencije, a potom su izdvojeni posebni ishodi učenja ili postignuća učenika od početka osnovne do 2. razreda srednje škole kroz četiri razvojna odgojno-obrazovna ciklusa, što se nadopunjuje odgovarajućim aktivnostima do kraja 4. razreda srednje škole. Tri međusobno povezane funkcionalne dimenzije koje čine građansku kompetenciju određene su kao: *građansko znanje i razumijevanje, građanske vještine i sposobnosti te građanske vrijednosti i stavovi*. Strukturne dimenzije građanske kompetencije izdvojene su s osloncem na prava i odgovornosti kojih je učenik/ca nositelj kao pripadnik različitih zajednica - od *razredne, školske i lokalne*, preko *nacionalne*², do *europske i međunarodne*. Prava i odgovornosti u svakoj od tih zajednica uče se kroz sedam strukturnih dimenzija: *pravnu*, odnosno *ljudskopravnu, političku, društvenu, kulturnu, gospodarsku i ekološku*. Te su dimenzije izdvojene kao središnje na temelju teorijskih i normativnih tekstova, osobito Preporuke Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo iz 2002. i Povelje Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava iz 2010., u kojoj se ta područja povezuju s osposobljavanjem građana za aktivno sudjelovanje u građanskoj, političkoj, socijalnoj, gospodarskoj, pravnoj i kulturnoj sferi društva.

Struktura kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja

S obzirom da se učenik u početku određuje kao nositelj prava i odgovornosti u školi, a potom i kao nositelj prava i odgovornosti u sklopu širih zajednica kojima pripada, kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja koncipiran je spiralno prema ciklusima na sljedeći način: u 1. ciklusu usmjeren je na učenika kao aktivnog i odgovornog građanina razredne, školske i lokalne zajednice; u 2. i 3. ciklusu se ishodi iz 1. ciklusa proširuju učenjem za građanina hrvatske domovinske zajednice, a u 4. ciklusu se postignuća iz prva tri ciklusa nadopunjuju učenjem za građanina europske i međunarodne zajednice. Kurikulum je usmjeren na cjelovit razvoj građanske kompetencije, što znači da se njime podjednako razvijaju sve navedene strukturne i funkcionalne dimenzije: *znanje što, znaje kako i znanje zašto*, uključujući primjenu stečenog znanja u školi i lokalnoj zajednici. Nadalje, njime se uređuju svi aspekti života i rada u školi, što, osim nastave, uključuje demokratsko upravljanje školom, suradnju škole i lokalne zajednice (*znanje s/sa*) te uspostavu demokratske školske kulture kao odgovarajućeg konteksta učenja za građanstvo (*znanje u*).

² U kurikulumu se termin “nacionalni” koristi u dva značenja: a) status građanina/ke Republike Hrvatske (sinonimi: domovinski, državljanski), u skladu s odredbama Europske konvencije o nacionalnosti (*European Convention on Nationality*) iz 1997., kojom se promiče građanski model države-nacije i b) pripadništvo većinskoj ili manjinskoj nacionalnoj grupi. U dijelovima teksta u kojima se spominju obje vrste pripadništva, kao što je to npr. kod identiteta, za označavanje statusa građanina/ke Republike Hrvatske koristi se termin „hrvatski domovinski“.

ODGOJNO-OBRAZOVNI CIKLUS	PRIPADNIŠTVO ODREĐENOJ ZAJEDNICI U SKLOPU KOJE UČENIK OSTVARUJE ODGOVARAJUĆA PRAVA I IMA ODGOVARAJUĆE ODGOVORNOSTI	FUNKCIONALNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE	STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE	ISHOD / POSTIGNUĆE
1. ciklus (1.-4. razred osn. šk.)	Učenik kao građanin razredne, školske i lokalne zajednice	znanje i razumijevanje, vještine i sposobnosti, vrijednosti i stavovi (znanje što + znanje kako + znanje zašto + znanje s/sa + znanje u)	ljudskopravna politička društvena kulturna gospodarska ekološka	učenik kao emancipirani i društveno angažirani građanin različitih zajednica u kojima ima status nositelja prava i odgovornosti
2. i 3. ciklus (5. do 8. razred osn. šk.)	Učenik kao građanin hrvatske domovinske zajednice			
4. ciklus 1. i 2. razred sred. šk.)	Učenik kao građanin hrvatske domovinske zajednice te građanin europske i međunarodne zajednice			

Modeli uključivanja građanskog odgoja i obrazovanja

Predviđeno je da se kurikulum provodi na više načina, ovisno o dobi učenika te potrebama i mogućnostima škole, odnosno lokalne zajednice. U skladu s tim, predlaže se spiralno-razvojni model uvođenja po ciklusima:

- u 1. ciklusu, tj. od 1. do 4. razreda osnovne škole, građanski odgoj i obrazovanje se ostvaruje međupredmetno i izvannastavno kao obvezna aktivnost;

- u 2. ciklusu (5. i 6. razred osnovne škole) se, osim obveznog međupredmetnoga i izvannastavnog pristupa, uvodi i izborni modularni pristup, u sklopu kojega se učenici bave pojedinim temama ili područjima građanskog odgoja i obrazovanja oslanjajući se na postojeće module kao što su Osnove demokracije, Projekt Građanin, Medijacija, Prava potrošača i dr.;
- u 3. ciklusu (7. i 8. razred osnovne škole) se nastavlja s obveznim međupredmetnim i izvannastavnim pristupom te izbornim modularnim, ali se građanski odgoj i obrazovanje uvodi i kao izborni predmet;
- u 4. ciklusu (1. i 2. razred srednje škole) građanski odgoj i obrazovanje se uvodi kao obvezni predmet; nastavlja se i s obveznim međupredmetnim i izvannastavnim pristupom, a modularni pristup također postaje obvezni.
- za 3. i 4. razred srednje škole obvezna je modularna i izvannastavna provedba građanskog odgoja i obrazovanja, pri čemu su i jedan i drugi pristup više usmjereni na istraživanje prava i odgovornosti građanina u kontekstu obrazovanja i rada, s posebnim naglaskom na poduzetničke inicijative mladih u lokalnoj zajednici, što uključuje analizu eventualnih smetnji te predlaganje i zagovaranje učinkovitih rješenja u institucijama lokalne vlasti.

2. NASTAVNI PLAN GRADANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Osnovna škola (razredi)	Srednje škole: gimnazije strukovne umjetničke (razredi)	Modeli uključivanja Gradanskog odgoja i obrazovanja	Godišnji broj sati
1. - 4.		Obvezno: - međupredmetno - izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa	20 15
5. – 6.		Obvezno; - međupredmetno - izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa	20 15
7. – 8.		Obvezno: - međupredmetno - izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa	20 15
		Izborna - izborni predmet	35
	1. - 2.	Obvezno: - obvezni predmet	35
		Obvezno: - međupredmetno	15
	3. – 4.	Obvezno: - modularno; tematski usmjereno na struku - izvan-nastavno; istraživački projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa	20 15

3. ELEMENTI OCJENJIVANJA POSTIGNUĆA UČENIKA U RAZVOJU GRAĐANSKE KOMPETENCIJE

Sukladno Pravilniku o praćenju i ocjenjivanju odgojno-obrazovnih postignuća učenika u osnovnoj i srednjoj školi, elementi ocjenjivanja su:

- (1) **Činjenično znanje i razumijevanje (znanje što i znanje zašto):**
razumijevanje pojmova, vrednota, procesa, institucija i zakonitosti koje čine temelj aktivnog i odgoornog građanstva; potvrđuje se imenovanjem, određivanjem, opisivanjem, analizom, tumačenjem, usporedbom, vrednovanjem i zaključivanjem;
- (2) **Provedbeno znanje (znanje kako):**
razvoj i primjena građanskih vještina i sposobnosti prilikom rješavanja problema koji spadaju u područje aktivnog i odgovornog građanstva; potvrđuje se uspješnom primjenom stečenih ili inovativnih znanja i vještina u konkretnoj situaciji;
- (3) **Vrijednosno usmjerenje** – razumijevanje i prihvaćanje vrednota koje čine temelj aktivnog i odgovornog građanstva; potvrđuje se odgovarajućim obrascima ponašanja.

Sve tri dimenzije znanja u GOO-u tijesno su povezane, međusobno su ovisne i vode razvoju građanske kompetencije ukoliko se taj proces zbiva u odgovarajućem okolišu učenja (demokratska kultura razreda i škole, što podrazumijeva otvorenost i suradnju s lokalnom zajednicom).

4. VOĐENJE DOKUMENTACIJE ZA PRAĆENJE I OCJENJIVANJE GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

GOO kao međupredmetna tema, modularno, izvan-nastavno u svim razinama odgoja i obrazovanja:

Odgovarajuća rubrika u imeniku Građanski odgoj i obrazovanje. Ocjene se upisuju u odgovarajuću rubriku u imeniku, a u rubriku zapažanja i bilježaka vrsta aktivnosti prema elementima ocjenjivanja.

GOO-a kao nastavni predmet:

Kada se građanski odgoj i obrazovanje pojavljuje kao predmet, u konačnoj ocjeni uzimaju se u obzir evidencije o postignuću učenika u međupredmetnom ostvarivanju GOO-a. Time učenik dobiva samo jednu konačnu ocjenu iz GOO-a. Ocjene se upisuju u odgovarajuću rubriku u imeniku Građanski odgoj i obrazovanje, a u rubriku zapažanja i bilježaka vrsta aktivnosti prema elementima ocjenjivanja.

U rubriku bilježaka u imeniku, upisuju se samo ona zapažanja koja su učitelju/nastavniku u praćenju napredovanja učenika uočljiva, učeniku i roditelju razumljiva te koja učitelju/nastavniku mogu pripomoći u konačnom ocjenjivanju uspjeha u nastavnom predmetu.

Razredna mapa za GOO u koju svi nastavnici unose podatke i materijale o tome kako su ostvarili planirane aktivnosti iz građanskog odgoja i obrazovanja s učenicima određenog razreda.

Učenički dnevnik iz GOO-a – učenik upisuje u kojim je projektima i aktivnostima sudjelovao, što je tijekom godine izradio u vezi GOO – zapažanja, bilješke, osvrti na naučeno, nove ideje i rješenja do kojih je došao, koje su mu vrijednosti važne i s kojim se teškoćama susretao. Prilaže potvrde, priznanja, zahvalnice, učeničke radove.

5. KOMPETENCIJE UČITELJA ZA POUČAVANJE I UČENJE GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Kompetencijama koje trebaju imati učitelji i nastavnici da bi promovirali demokratske vrednote kroz metode aktivnog i suradničkog učenja i poučavanja mogu se razvrstati u pet stručnih područja:³

- A) Opća profesionalna znanja i vještine (pedagoška, razvojno-psihološka, sociološka, normativno-pravna)
- B) Strukovna znanja i vještine u području GOO-a
- C) Procesi učenja i poučavanja koji vode razvoju aktivnog i odgovornog građanstva
- C) Metode učenja i poučavanja GOO-a
- E) Metode vrednovanja i samovrednovanja u GOO-u

Nastavnici tijekom diplomskog obrazovanja i stručnog usavršavanja trebaju steći sljedeće kompetencije iz navedenih područja:

A) Opća profesionalna znanja:

Profesionalna deontologija; prava i odgovornosti učiteljske profesije; Ustav, zakoni i pravilnici, znanje odgojno-obrazovnog planiranja i programiranja, pedagoška dokumentacija, upravljanje razredom,

B) Strukovna znanja

Teorijsko znanje i razumijevanje građanskog odgoja i obrazovanja:

- osposobljeni su za uključivanje kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u školski kurikulum i predmetne kurikule
- stekli su znanja o dimenzijama građanske kompetencije koje trebaju razviti kod učenika te o njihovoj isprepletenosti i povezanosti
- stekli su znanje o društvenim komunikacijskim vještinama koje trebaju razviti kod učenika: što je verbalna i neverbalna komunikacija, aktivno slušanje, ja i ti poruke, parafraziranje, preoblikovanje, upravljanje emocijama, upravljanje učenjem, timski rad, određenja sukoba, transformiranje sukoba, moralna motivacija i dr.
- vladaju osnovnim pojmovima demokracije: vlast, zakon, pravda, odgovornost, privatnost, privatno dobro, zajedničko dobro, temeljna ljudska prava, humane vrednote, građanske vrline – poštenje, nepotkupljivost, marljivost, pravednost, poštovanje ljudske osobe, ljubav

³ How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences, www.coe.int 2009.

prema životu, etička pitanja (ispravnost korištenja GMO, eutanazija i sl.), refleksivno ravnovjesje (razmatranje aktualnih događaja, prosudbe o događaju, načela i pravila koja upravljaju našim sudovima)⁴

- osposobljeni su za upoznavanje učenika s ulogom pravosudnog sustava i vladavine prava
- stekli su znanje o razvoju poduzetnosti i poduzetničke kompetencije kod učenika
- stekli su znanje o tome što je osobni, zavičajni, domovinski, europski i globalni identitet. Kako razvijati identitet i interkulturalnosti, što je interkulturni dijalog i kako se primjenjuje
- stekli su znanje o tome što su stereotipi, predrasude i diskriminacija, zašto su predrasude uvijek dvosmjerne, kako nastaju i utječu na ponašanje

C) Procesi učenja i poučavanja koji vode razvoju demokratskog građanstva

Planiranje, upravljanje razredom, poučavanje, ocjenjivanje, projektno planiranje i suradnja s lokalnom zajednicom, nevladinim organizacijama, vjerskim zajednicama, predstavnicima vlasti, kulturnih djelatnosti, stručnjacima, poduzetnicima, gospodarskim čimbenicima

D) Metode učenja i poučavanja GOO-a

- osposobljeni su za primjenu metodologije Projekt građanin u predlaganju, selekcioniranju i oblikovanju rješenja manjeg problema u lokalnoj zajednici i drugih metoda aktivne i sudioničke uključenosti učenika
- osposobljeni su za provođenje simuliranih suđenja s učenicima srednjih škola
- razvili su kompetencije u području metodologije grupnog rada, suradničkog učenja, istraživačkog učenja
- razvili su kompetencije u području komunikacijskih vještina
- razvili su kompetencije u području rješavanja konfliktnih situacija i transformiranja sukoba
- razvili su kompetencije u području školske i vršnjačke medijacije
- osposobljeni su da mogu voditi učenike usvajaju vještine argumentiranja, dokazivanja, logičkog zaključivanja, uočavanja bitnih činjenica, nepristranog pristupa i javnog nastupa

E) Metode vrednovanja i samovrednovanja u GOO-u

⁴ John Rawls (1971) A Theory of Justice. Cambridge MA: Harvard University Press

6. KADROVSKI UVJETI ZA OSTVARIVANJE KURIKULUMA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Osnovna škola (razredi)	Srednje škole: gimnazije strukovne umjetničke (razredi)	Modeli uključivanja	Izvršitelj/i
1. - 4.		Obvezno: <ul style="list-style-type: none"> - međupredmetno - izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa 	<p>Inicijalno razdoblje provedbe GOO-a u trajanju od dvije godine:</p> <p>1. učitelji razredne nastave koji su tijekom studija slušali i položili odgovarajući/e kolegij/e i koji su najmanje dvije godine provodili aktivnosti i projekte iz <i>Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava</i></p> <p>2. učitelji razredne nastave koji su se stručno usavršavali u ovom području u trajanju od najmanje 60 sati na stručnom usavršavanju u organizaciji AZOO ili drugih organizacija koje imaju suglasnost MZOS-a, što se utvrđuje na temelju isprave sa studija i/ili potvrda o stručnom usavršavanju te koji su najmanje dvije godine provodili aktivnosti i projekte iz <i>Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava</i></p> <p>Nakon inicijalnog razdoblja provedbe GOO-a u trajanju od dvije godine:</p> <p>3. učitelji razredne nastave kako je utvrđeno pod točkom 1 i 2 te koji su tijekom inicijalnog razdoblja bili uključeni u obvezno stručno usavršavanje za primjenu kurikuluma GOO-a u trajanju od najmanje 60 sati</p>
5. – 6.		Obvezno: <ul style="list-style-type: none"> - međupredmetno - izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa 	<p>Inicijalno razdoblje provedbe GOO-a u trajanju od dvije godine:</p> <p>1. učitelji predmetne nastave koji su tijekom studija slušali i položili odgovarajući/e kolegij/e i koji su najmanje dvije godine provodili aktivnosti i projekte iz <i>Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava</i></p> <p>2. učitelji predmetne nastave koji su se stručno usavršavali u ovom području u trajanju od najmanje 60 sati na stručnom usavršavanju u organizaciji AZOO ili drugih organizacija koje imaju suglasnost MZOS-a, što se utvrđuje na temelju isprave sa studija i/ili potvrda o stručnom usavršavanju te koji su najmanje dvije godine provodili aktivnosti i projekte iz <i>Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava</i></p> <p>Nakon inicijalnog razdoblja provedbe GOO-a u trajanju od dvije godine:</p> <p>3. učitelji predmetne nastave iz točke 1 i 2 koji su tijekom inicijalnog razdoblja bili uključeni u obvezno stručno usavršavanje za primjenu kurikuluma GOO u trajanju od najmanje 60 sati</p>
7. – 8.		Obvezno: <ul style="list-style-type: none"> - međupredmetno - izvan-nastavno; projekti 	Kadrovski uvjeti kako je utvrđeno za 5.i 6. razred

		škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa	
		Izorno: - izborni predmet	Inicijalno razdoblje provedbe GOO-a u trajanju od dvije godine: <u>Za međupredmetno, modularno i izvan-nastavno ostvarivanje GOO-a</u> I te kao <u>izbornog predmeta</u> kadrovski uvjeti kako je utvrđeno u prethodnoj razini Ostvarivanje GOO-a kao <u>izbornog predmeta</u> nakon inicijalnog razdoblja učitelji predmetne nastave koji su završili specijalistički studij iz GOO-a u trajanju od najmanje 120 sati
	1. - 2.	Obvezno: - obvezni predmet	Inicijalno razdoblje provedbe GOO-a kao <u>obveznog predmeta</u> u trajanju od dvije godine: 1. Nastavnici s diplomom odgovarajućeg fakulteta i nastavnici koji su tijekom studija slušali i položili odgovarajući/e kolegij/e, a koji su se stručno usavršavali u ovom području u trajanju od najmanje 60 sati na stručnom usavršavanju u organizaciji AZOO ili drugih organizacija koje imaju suglasnost MZOS-a, što se utvrđuje na temelju isprave sa studija i/ili potvrda o stručnom usavršavanju Nakon inicijalnog razdoblja provedbe GOO-a u trajanju od dvije godine: 2. nastavnici z točke 1 koji su tijekom inicijalnog razdoblja bili uključeni u obvezno stručno usavršavanje za primjenu kurikulumu GOO u trajanju od najmanje 120 sati, ili 3. nastavnici predmetne nastave koji su završili specijalistički studij iz GOO-a u trajanju od najmanje 120 sati <u>Za međupredmetno, modularno i izvan-nastavno ostvarivanje GOO-a</u> kadrovski uvjeti kako je utvrđeno u prethodnim razinama
		Obvezno: - međupredmetno	
	3. – 4.	Obvezno: - modularno – tematski usmjereno na struku - izvan-nastavno; istraživački projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikulumu, uz mogućnost odabira modularnog pristupa	<u>Za modularno i izvan-nastavno ostvarivanje GOO-a</u> kadrovski uvjeti kako je utvrđeno u prethodnim razinama

7. ISHODI OSTVARIVANJA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA PO CIKLUSIMA

PRVI CIKLUS

(1. - 4. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE)

Učenici na kraju prvog ciklusa pokazuju da razumiju i da su prihvatili koncept aktivnoga i odgovornoga, odnosno demokratskog građanstva kad u raspravama zastupaju demokratske vrijednosti; kad u odnosima s drugim učenicima ustrajavaju na dostojanstvu osobe, ravnopravnosti, pravdi i nenasilju; kad svoje stavove i izbore iznose otvoreno i potkrepljuju ih racionalnim dokazima; kad kod sebe i kod drugih prepoznaju i uvažavaju sposobnosti i talente te međusobno potiču njihov razvoj; kad prepoznaju i razvijaju vrijednosti svoje kulture pri čemu su otvoreni i spremni na suradnju s predstavnicima drugih kultura u razredu, školi i lokalnoj zajednici; kad razumiju prepreke s kojima se susreću njihovi vršnjaci s posebnim potrebama, kao i oni koji dolaze iz obitelji slabijeg imovinskog stanja, kad su solidarni s takvim učenicima i predani uklanjanju prepreka njihovu životu i učenju; kad pokazuju interes i osobno se angažiraju u rješavanju problema razredne, školske i lokalne zajednice polazeći od demokratskih načela i kad su posvećeni izgradnji razreda i škole kao demokratske zajednice učenja.

U prvom ciklusu postavljaju se temelji za cjeloživotno učenje aktivnog i odgovornog građanstva, zbog čega je važno taj proces započeti osvještavanjem, imenovanjem i analizom prava i odgovornosti učenika kao pripadnika razredne, školske i lokalne zajednice uređene na demokratskim načelima. Time se jača učenička samosvijest i neovisnost, ali i odgovornost za dobrobit drugih, te školske i lokalne zajednice u cjelini. Pri tome je važno sve teme i aktivnosti povezati sa svakidašnjim iskustvom učenika u razredu, školi i lokalnoj zajednici te otvoriti prostor za rasprave o dobrim i lošim stranama tih iskustava, kao i za mijenjanje okolnosti kojima se perpetuiraju loša iskustva, s naglaskom na odnose među učenicima, između učenika i učitelja te između škole, obitelji i lokalne zajednice.

CILJEVI: Poticati razvoj građanskih znanja, vještina i stavova kod učenika/ca kao građanina razreda, škole i lokalne zajednice sukladno spiralno-razvojno koncipiranom kurikulumu: kod učenika/ca učvrstiti svijest o sebi kao demokratskim građanima temeljem poznavanja svojih prava i odgovornosti u razredu, školi i lokalnoj zajednici u skladu s utvrđenim pravilima, propisima i zakonima koji jednako važe za sve; osigurati razumijevanje vrijednosti i načela na kojima se uspostavlja i razvija razred, škola i lokalna zajednica kao demokratske zajednice; osposobiti učenike za vođenje, timski rad i suradnju prema demokratskim načelima; razviti društvene komunikacijske vještine te vještine opažanja i suzbijanja ponašanja koje šteti dobrobiti pojedinca i zajednice; razvijati samosvijest i samopouzdanje uz poštovanje drugih i drugačijih kao polazište aktivnog i odgovornog građanstva; poticati razvoj etičkih stavova i ponašanja, osobito usvajanje vrijednosti neovisnosti, pravednosti, solidarnosti, mirotvorstva, nepotkupljivosti, poštovanja svojega i tuđeg rada te osobne angažiranosti za dobrobit drugih.

VRIJEME: 35 sati godišnje.

PROVEDBA: međupredmetno; korištenjem postojećih predmetnih tema.

izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikuluma, uz mogućnost odabira modularnog pristupa

Građanska znanja, vještine i stavovi razvijaju se na način da se učenici dovode u situacije u kojima opisuju, analiziraju, tumače, prosuđuju i rješavaju moralne i druge dvojbe oslanjajući se na demokratska načela te se osvjedočuju o ispravnost i učinkovitost svojih odluka kroz vlastito činenje, kako bi postupno učvrstili osobni građanski identitet. Uloga nastavnika je majeučička – koristeći mogućnosti interaktivnog, participativnog, suradničkog i istraživačkog učenja vodi učenike kroz proces upoznavanja, propitivanja i donošenja zaključaka o određenoj temi ili problemu u području građanskog odgoja i obrazovanja. Razredni učitelj ugrađuje teme građanskog odgoja i obrazovanja u svoj program rada i obrađuje ih u suradnji s odgovarajućim djelatnicima škole i lokalne zajednice. Pri tome je važno u nastavnim i izvannastavnim aktivnostima, uključujući školske projekte, koristiti aktivne metode učenja i poučavanja, koje potiču interes, istraživanje i društveni angažman učenika.

Prikladne aktivnosti za razvijanje građanske kompetencije mogu biti: izbori za vijeće učenika i izbor predsjednika razreda; donošenje razrednih i školskih pravila ponašanja te određenje sankcija za njihovo kršenje; aktivnosti 'Što mogu a što ne smijem činiti u školi' ili 'Moja škola kao demokratska zajednica učenja'; rasprave o pojedinačnim i zajedničkim problemima u razredu i školi te načinima njihova rješavanja; volontiranje i humanitarni rad u školi i lokalnoj zajednici; kreativne radionice za potporu bolesnim vršnjacima te nemoćnim i starijim građanima; organizacija i provođenje akcija kojima se obilježavaju posebni dani ili akcije (npr. akcija 'Dijete s posebnim potrebama je moj prijatelj', Dan volontera, Dan grada, Spomen akcija 'I u mom gradu Vukovar svijetli', Dan sjećanja na žrtve Holokausta itd.); istraživački projekti kojima se uči o kulturnoj raznolikosti škole i lokalne zajednice (simboli, običaji, jezik, glazba, predmeti, jela i dr.); odgovarajuća terenska nastava u muzejima ili povijesno značajnim lokalitetima; posjete tijelima lokalne uprave i samouprave, praćenje rada gradske skupštine; razgovori s gradonačelnikom/com i sl.; sudjelovanje u radu lokalnih organizacija civilnog društva i sl.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE U KONTEKSTU RAZREDA, ŠKOLE I LOKALNE ZAJEDNICE	FUKCIONALNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: ZNAJANJE, VJEŠTINE I STAVOVI	POSTIGNUĆA UČENIKA NA KRAJU PRVOG CIKLUSA 1.-4. razred
<p>Ljudsko-pravna</p> <ul style="list-style-type: none"> - dostojanstvo osobe, ljudska prava, slobode i odgovornosti u sklopu razreda, škole i lokalne zajednice - ravnopravnost u odnosu na dob i spol te etničke, nacionalne, vjerske, rasne i druge razlike - općeprihvaćena pravila i pravne norme kao instrumenti zaštite prava učenika - suzbijanje ponižavajućeg i nepoštenog ponašanja <p>Politička</p> <ul style="list-style-type: none"> - aktivno i odgovorno građanstvo kao temelj razvoja demokracije - demokratsko upravljanje razredom, školom i lokalnom zajednicom - sudjelovanje u demokratskom upravljanju (kandidiranje i izbor) - istraživanje i rješavanje problema razredne, školske 	<p>Građansko znanje i razumijevanje</p>	<p><u>Učenik/ca:</u></p> <p>shvaća razred i školu kao zajednicu učenika, nastavnika, drugih zaposlenika i roditelja, koja djeluje prema određenim pravilima; zna što su pravila; razumije da se tim pravilima određuju prava i odgovornosti svih članova školske zajednice, da se njima štiti dobrobit svih na temelju zajedničkih vrijednosti i da ona podjednako obvezuju sve u razredu i školi; zna da su najvažnija pravila kojima se uređuju cjelokupni odnosi u školi sadržana u statutu škole; razumije da se razred i škola razvijaju kao demokratske zajednice ukoliko svi djeluju prema zajedničkim pravilima</p> <p>zna navesti neka od najvažnijih prava i odgovornosti koje ima kao učenik; razumije da prava koja uživa u školi jednako pripadaju svakom drugom učeniku bez obzira na spol, nacionalnu ili vjersku pripadnost, sposobnosti i socijalni položaj obitelji; prepoznaje situacije u kojima su njegova prava i prava drugih ugrožena i zna kako u takvim slučajevima postupati</p> <p>razumije značenje i važnost pravednog donošenja odluka na razini razreda i škole; pojašnjava razliku između nepristranog ili pravednog i pristranog, samovoljnog ili nepravednog postupka ili odluke; objašnjava postupak pravednog donošenja odluka, ispravljanja učinjene nepravde ili štete i pravedne raspodjele (proceduralna, korektivna i distributivna pravda); razumije zašto je pravedno donošenje odluka temelj demokratskog ustroja razreda i škole</p> <p>razumije što je informirano, neovisno, aktivno i odgovorno sudjelovanje u odlučivanju; poznaje područja u kojima kao učenik/ca ima pravo aktivno sudjelovati; zna da ima pravo birati i biti biran u odgovarajuća tijela u razredu i školi; razumije važnost određivanja pravila izbora i potrebnih obilježja kandidata za uspješno obavljanje određenih dužnosti; poznaje najvažnija načela demokratskog izbora; zna da je sudjelovanje u odlučivanju u razredu i školi važan dio cjeloživotnog učenja za aktivno i odgovorno demokratsko građanstvo</p> <p>zna što je građanin lokalne zajednice i koja prava i odgovornosti građani imaju na toj razini; navodi najvažnije institucije lokalne vlasti (gradsko vijeće, gradonačelnik/ca i sl.) i njihove ovlasti; razumije da o odgovornom ponašanju lokalnih vlasti i građana ovisi dobrobit lokalne zajednice; poznaje</p>

<p>i lokalne zajednice</p> <p>Društvena - društvene komunikacijske vještine - upravljanje emocijama - upravljanje sukobima - timski rad - volontiranje i društvena solidarnost</p> <p>Kulturološka - razvoj osobnog, zavičajnog, većinskog i manjinskih nacionalnih identiteta te domovinskog identiteta - interkulturalna osjetljivost i interkulturalni dijalog</p> <p>Gospodarska - odgovorno gospodarstvo, poduzetnost i poduzetništvo - pravo na učenje za konkurentnost na tržištu - zaštita potrošača</p> <p>Ekološka - održivi razvoj i lokalna zajednica - racionalno i odgovorno trošenje prirodnih resursa - odgovornost građana za održivi razvoj</p>		<p>načine na koje građani osiguravaju demokratsko djelovanje lokalne vlasti; zna da se građani imaju pravo udruživati i osnivati organizacije civilnog društva radi zaštite svojih interesa; zna neke lokalne nevladine organizacije u čije se akcije može uključiti uz suglasnost roditelja i opisuje područja njihova djelovanja (npr. Društvo Naša djeca, DVD, Caritas, Crveni križ); povezuje djelovanje građana, vlasti i civilnog društva s demokratskom građanskom kulturom svoje zajednice</p> <p>poznaje značenje slobode mišljenja i izražavanja, razloge opravdanog ograničenja te slobode, kao i demokratske postupke kojima se ona štiti u razredu, školi i lokalnoj zajednici; zna navesti primjere zlouporabe slobode govora u svojoj neposrednoj okolini; razumije posljedice koje zlouporaba ima po pojedinca i zajednicu, uključujući povredu dostojanstva osobe; razlikuje poželjne od nepoželjnih oblika verbalne i neverbalne komunikacije u razredu, školi i lokalnoj zajednici</p> <p>zna odrediti najčešće oblike nesporazuma, sukoba ili sporova u razredu, školi i lokalnoj zajednici, povezati ih s pravima te objasniti uzroke i posljedice; navodi posljedice koje verbalno i fizičko nasilje ostavlja na žrtvi i nasilniku; navodi najvažnije postupke individualnog osnaživanja i nenasilnog rješavanja sukoba; razumije ulogu pojedinca i grupe u poticanju i sprječavanju nasilja te razumije važnost zajedničkih pravila u sprječavanju nasilnog ponašanja među učenicima i građanima lokalne zajednice; razumije da je nenasilna komunikacija u razredu, školi i lokalnoj zajednici ključ sigurnosti i uspjeha pojedinca</p> <p>navodi neke od najčešćih oblika društvene nejednakosti i isključenosti u školi i lokalnoj zajednici; razumije odnos između nejednakosti, isključenosti i nepravde; zna zašto je društveno isključivanje učenika, odnosno pojedinca ili grupe nespojivo s demokratskim ustrojem razreda, škole i lokalne zajednice; zna objasniti ulogu suradnje, solidarnosti i aktivnog građanskog zalaganja za pravdu u suzbijanju isključenosti učenika, odnosno pojedinca i grupa po različitim osnovama; zna da učenici s potrebnim posebama imaju ista prava kao i svaki drugi učenik, ali da oni ta prava mogu uživati samo uz razumijevanje i pomoć drugih učenika; zna ulogu pravobranitelja/ice u zaštiti prava osoba s invaliditetom</p> <p>razumije vezu između kulture i identiteta, kao i razliku između pojedinačnog i grupnog identiteta; zna odrediti značajke svog identiteta; zna da školu i lokalnu zajednicu čini više kultura koje se nalaze u stalnoj interakciji; poznaje različite identitete koji postoje u razredu, školi i lokalnoj zajednici prema, spolnoj, jezičnoj, religijskoj i nacionalnoj pripadnosti; razumije odnos između zavičajnoga, većinskoga i manjinskog nacionalnog identiteta te hrvatskog domovinskog identiteta; razumije da pripadnici različitih kultura mogu imati različite stavove o istoj temi; shvaća da razlike obogaćuju školu i lokalnu zajednicu ukoliko pripadnici većinske i manjinskih kultura razumiju,</p>
--	--	--

		poštuju i podupiru jedni druge te ako zajednički pridonose razvoju zajednice kao cjeline; razumije važnost otvorenosti te međukulturne suradnje i dijaloga za razvoj posebnih i zajedničkog kulturnog identiteta.
		razumije svoje učenje kao rad i uspoređuje ga s radom svojih roditelja, učitelja i drugih osoba iz svoje sredine; opisuje načine na koje učenici uče radeći; objašnjava vezu između rada uloženog u učenje i školskih ocjena; zna što je pravedno vrednovanje učenika, zašto se vrednovanje mora temeljiti na pravednim kriterijima i kako tome pridonose sami učenici (npr. suzdržavanje od prepisivanja, varanja i sl.); poznaje zanimanja svojih najbližih i razumije da je svako zanimanje kojim se radom osiguravaju sredstva za život jednako vrijedno; zna što je poduzetnost i kako se postaje poduzetan a da se pri tome ne ugroze prava drugih; razlikuje oblike poduzetnosti koji pridonose dobrobiti zajednice od onih koji joj štete
		poznaje neka od najvažnijih prava potrošača i načine na koje se ona štite; razumije značenje nametnute potrošnje, važnost planirane kupnje i posljedice koje neodgovorno i neracionalno trošenje novca ima za pojedinca, obitelj i zajednicu
		zna što je održivi razvoj i razumije važnost koju zdravi okoliš ima u osiguranju dobrobiti pojedinca i razvoju demokratske zajednice; razumije zašto je odgovorno ponašanje svih prema vlastitoj, tuđoj i zajedničkoj imovini, uključujući okoliš, školu i druge objekte u lokalnoj zajednici, važan dio osiguranja održivog razvoja; poznaje neke od najučinkovitijih postupaka kojima pridonosi osiguranju održivog razvoja u školi, obitelji i lokalnoj zajednici
	Gradanske vještine i sposobnosti	<u>Učenik/ca:</u> jasno iznosi i obrazlaže svoje ideje i stavove; razumije polazišta drugih
		uočava, istražuje, pokreće i sudjeluje u raspravama o pitanjima koja su važna za život i rad u razredu i školi; predlaže rješenja i provjerava njihovu učinkovitost u suradnji s drugim učenicima, učiteljima, roditeljima, stručnjacima, lokalnim aktivistima i predstavnicima lokalne vlasti
		aktivno i konstruktivno sudjeluje u utvrđivanju kriterija za izbor predstavnika razreda i vijeće učenika te sudjeluje u izborima kao kandidat i kao glasač
		uočava, analizira i vrednuje situacije u kojima se krše njegova/njezina prava i prava drugih učenika; ispravno identificira pravo koje je prekršeno, prekršitelja i žrtvu; konstruktivno sudjeluje u donošenju odluka i pravila važnih za život i rad u razredu i školi te u određivanju mjera za prekršitelje
		koristi više izvora informiranja o nekoj temi ili problemu
		ima razvijene osnovne vještine interkulturne komunikacije; predlaže i sudjeluje u aktivnostima

		kojima se obilježavaju datumi važni za lokalnu zajednicu kao cjelinu, kao i za pripadnike posebnih kultura koji u njoj žive
		koristi osnovne tehnike timskog rada i nenasilnog rješavanja sukoba, uključujući vještinu odgađanja odgovora, aktivnog slušanja drugoga, pregovaranja i posredovanja; analizira i izvodi zaključke poštujući mišljenja drugih
		pokreće, vodi i sudjeluje u humanitarnim akcijama, volonterskom radu i istraživačkim projektima koji su usmjereni na dobrobit pojedinca, grupe te školske i lokalne zajednice
		sudjeluje u izgradnji i jačanju demokratske građanske kulture razreda i škole
		koristi odgovarajuće postupke zaštite okoliša
	Građanske vrijednosti i stavovi	<u>Učenik/ca:</u>
		pokazuje privrženost načelima dostojanstva svake osobe, jednakosti, pravde i uključenosti svih
		zalaže se za izgradnju razreda i škole kao demokratske zajednice
		pokazuje samostalnost i samopouzdanje u iznošenju svojih stavova, otvorenost prema drugačijim mišljenjima i ustrajava na istinoljubivosti i dokazu
		predano štiti svoja prava i prava drugih u razredu i školi; pokazuje sklonost istraživanju problema i nenasilnom rješavanju sporova i sukoba među učenicima; ustaje protiv nepravde, pokazuje solidarnost i pruža pomoć učenicima koji su žrtve nasilja među učenicima i isključenim učenicima, osobito onima s posebnim potrebama i onima koji dolaze iz socijalno ugroženih obitelji
		prihvaća zajednička pravila, dogovore i rješenja te pokazuje interes i odgovornost za ishod zajednički planiranih aktivnosti
		pokazuje interes, osjetljivost, otvorenost i poštovanje prema kulturno drugačijima u razredu, školi i lokalnoj zajednici; rado surađuje s učenicima koji pripadaju drugim kulturama nastoji uspostaviti interkulturni dijalog
		zagovara zdrave stilove života i pokazuje odgovornost za vlastito zdravlje
		pokazuje sklonost racionalnom trošenju i upravljanju novcem te pruža otpor nametnutoj potrošnji
		iskazuje privrženost očuvanju živih bića te prirodnog i kulturnog okoliša škole i lokalne zajednice, pokrene i sudjeluje u odgovarajućim akcijama

DRUGI I TREĆI CIKLUS (5. - 8. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE)

Tijekom drugog i trećeg ciklusa znanja, vještine i vrijednosti građanskog odgoja i obrazovanja koji su do sada bili ograničeni na razred, školu i lokalnu zajednicu, sada se proširuju na nacionalnu zajednicu. Učenje se usmjerava na razvoj kompetencija učenika kao građana Republike Hrvatske. I u ova je dva ciklusa znanje i razumijevanje potrebno povezati s vještinama, vrijednostima i stavovima te s individualnim i grupnim kapacitetima i odgovornostima za rješavanje stvarnih društvenih problema.

CILJEVI: Oslanjajući se na postignuća prethodnog ciklusa, nastaviti sustavno poticati razvoj znanja, vještina te usvajanje vrijednosti i stavova koje su učenicima prijeko potrebni za učinkovito ostvarivanje uloge građanina Republike Hrvatske sukladno spiralno-razvojno koncipiranom kurikulumu: kod učenika/ca učvrstiti svijest o sebi kao demokratskim građanima Republike Hrvatske temeljem poznavanja svojih prava i odgovornosti koje proizlaze iz Ustava i zakona; omogućiti stjecanje znanja o vrijednostima i načelima na kojima se Republika Hrvatska razvija kao demokratska zajednica ravnopravnih građana; osigurati razumijevanje uloge, institucija i načina na koje vlast upravlja demokratskim procesima, razlika između demokratskog i nedemokratskog djelovanja vlasti te uloge građana u demokratskom razvoju Hrvatske; osposobiti učenike za neovisno, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom odlučivanju; razviti društvene komunikacijske i suradničke vještine, kritičku političku i građansku pismenosti, svijest o važnosti angažiranosti pojedinca za osobnu i zajedničku dobrobit te vještine uočavanja i rješavanja aktualnih društvenih problema na različitim razinama; njegovati osjećaj domovinske pripadnosti, pripadnosti svom nacionalnom identitetu te otvorenost i poštovanje identiteta drugih; osposobiti učenike da razumiju, zagovaraju i u odnosima s drugima primjenjuju načela ljudskog dostojanstva, otvorenosti, ravnopravnosti, pravednosti, vladavine prava, nenasilja i solidarnosti te odgovornog gospodarenja prirodnim i društvenim resursima.

PODRUČJA OSTVARIVANJA: hrvatski jezik, strani jezik, matematika, priroda, povijest, geografija, vjeronauk, likovna kultura, glazbena kultura, tjelesna i zdravstvena kultura, sat razrednog odjela, izvannastavne aktivnosti, istraživački projekti i humanitarne akcije škole u suradnji s lokalnom zajednicom, osobito organizacijama civilnog društva te, ovisno o mogućnostima škole, građanski odgoj i obrazovanje kao izborni predmet u 7. i 8. razredu.

VRIJEME: 35 sati godišnje s mogućnošću izbornog predmeta u 7. i 8. razredu s 35 sati godišnje.

PROVEDBA: međupredmetno, korištenjem postojećih predmetnih tema, izvan-nastavno; projekti škole i društvene zajednice u sklopu školskog kurikuluma, uz mogućnost odabira modularnog pristupa. U 7. i 8. razredu mogućnost izbornog predmeta.

Nastavno na prvi ciklus, i u drugom i trećem ciklusu se građanska znanja, vještine i stavovi razvijaju na način da se učenici dovode u situacije u kojima opisuju, analiziraju, tumače, prosuđuju i rješavaju pitanja i probleme koji su važni za njih osobno u kontekstu osiguranja političkog, društvenog, kulturnog, gospodarskog i ekološkog razvoja i stabilnosti hrvatskog društva. Pri tome je i ovdje važno da svoje pristupe i rješenja temelje na demokratskim načelima i da njihovu učinkovitost isprobavaju u praksi, čime stječu sigurnost u ulogu građana Republike Hrvatske.

Nastavnik prvenstveno djeluje kao fleksibilni organizator okoliša za učenje građanstva, što znači da na temelju raznovrsnih izvora i aktivnih metoda učenja vodi učenike do razumijevanja njihove građanske uloge, oblikovanja njihovih stavova i odgovarajućeg djelovanja.

Predmetni učitelj ugrađuje teme građanskog odgoja i obrazovanja u svoj nastavni plan i program tako da ih povezuje s postojećim predmetnim temama. To čini u suradnji s djelatnicima škole, roditeljima, stručnjacima, predstavnicima vlasti, organizacijama civilnog društva i gospodarskim subjektima, ovisno o području koje obrađuje. Koristi participativne, istraživačke i suradničke metode učenja i poučavanja, ali i različite izvore informiranja iz školskog i izvanškolskog okruženja, kako bi učenike osposobio za kritički pristup društvenoj, političkoj, kulturnoj i gospodarskoj stvarnosti, uočavanje problema, zajedničko traženje rješenja i provjeravanje njihove učinkovitosti. Važno je učenicima ostaviti što više prostora za promatranje i analizu događaja u društvu, kritičku analizu tekstova iz udžbenika i školske literature te medijskih informacija, simulaciju događaja i igranje uloga, poticati ih na organizaciju i sudjelovanje u humanitarnim i drugim akcijama civilnog društva te na dobrovoljni rad na različitim razinama, prepustiti im organizaciju i vođenje diskusija, debata i radionica, osigurati im sudjelovanje u javnim raspravama, ali i promatranje rada zakonodavne i izvršne vlasti te sudova i policije, kao i posjete odgovarajućim istraživačkim ustanovama, organizacijama civilnog društva, javnim ustanovama koje skrbe za bolesne i nemoćne i sl. Pri tome je potrebno stalno provjeravati pridonose li i u kojoj mjeri pojedini sadržaji i metode učenja razvoju pojedinih dimenzija građanske kompetencije, odnosno pripremaju li oni učenika za ulogu aktivnog i odgovornog građanina Republike Hrvatske.

Prikladne aktivnosti za razvoj građanske kompetencije i dalje mogu biti izbor predsjednika razreda i izbor za vijeće učenika, donošenje razrednih i školskih pravila ponašanja te određenje sankcija za njihovo kršenje, kao rasprave i donošenje drugih odluka koje se odnose na rad i život škole; uređivanje razrednih i školskih novina, izrada plakata, izložba fotografija; istraživačke aktivnosti „Moja ustavna prava i odgovornosti“, „Moje pravo na obrazovanje i moje odgovornosti u školi“, „Sličnosti i razlike u demokratskom upravljanju školom, lokalnom zajednicom i državom“, „Odlike demokratskog vođe“, „Kako s drugima pridonijeti demokratskom razvoju školske, lokalne i domovinske zajednice“; rasprave o aktualnim pitanjima o kojima postoje suprotstavljena mišljenja u društvu; analitički i strategijski pristup rješavanju problema; dobrovoljni i humanitarni rad u zajednici, posjete dječjim domovima i dječjim bolničkim odjelima, pomoć starijim domaćinstvima; povezivanje učenja za građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava s obilježavanjem posebnih dana (npr. Dan neovisnosti, Dan Domovinske zahvalnosti, Dan ljudskih prava, Dan sjećanja na Vukovar, Dan sjećanja na žrtve Holokausta, Dan volontera, Nacionalni dan borbe protiv nasilja nad ženama; Tjedan solidarnosti Hrvatskog Crvenog križa; Mjesec borbe protiv alkoholizma i drugih ovisnosti, Dani profesionalnog usmjeravanja itd.); istraživački projekti o kulturnim raznolikostima i zajedničkoj hrvatskoj kulturi (simboli, običaji, jezik, glazba, predmeti, jela i dr.); obilježavanje najvažnijih blagdana vjerskih zajednica u Hrvatskoj; posjete muzejima i povijesno značajnim spomenicima ili lokalitetima; posjete državnim institucijama i tijelima, praćenje rada Sabora preko medija, razgovori s predstavnicima parlamentarnih i lokalnih političkih stranaka, obraćanje nositeljima vlasti i lokalnim političarima; sudjelovanje u odgovarajućim akcijama organizacija civilnog društva; kreativne radionice za očuvanje okoliša; uzgoj ekoloških proizvoda u školskim zadrugama i vrtovima; posjeti tvrtkama, razgovori s gospodarstvenicima i malim poduzetnicima, sajmovi poslova itd.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE U KONTEKSTU NACIONALNE ZAJEDNICE	FUKCIONALNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: ZNANJA, VJEŠTINE I STAVOVI	POSTIGNUĆA UČENIKA NA KRAJU TREĆEG CIKLUSA 5. – 8. razred
<p>Ljudskopravna</p> <ul style="list-style-type: none"> - dostojanstvo osobe, ljudska prava, slobode i odgovornosti u kontekstu ustavnih i zakonskih odredbi Republike Hrvatske - ravnopravnost u odnosu na dob, spol, te etničku, vjersku, klasnu i drugu pripadnost, rasu i druge razlike - poštivanje vladavine prava - suzbijanje neljudskog, ponižavajućeg i nepoštenog (koruptivnog) ponašanja - suzbijanje društvene isključenosti i drugih oblika diskriminacije pojedinca <p>Politička</p> <ul style="list-style-type: none"> - modeli demokracije - vlast i demokratsko upravljanje državom - sudjelovanje građana u demokratskom upravljanju na lokalnoj i 	<p>Građansko znanje i razumijevanje</p>	<p><u>Učenik/ca</u> (osim znanja koja su usvojena u prvom ciklusu):</p> <p>zna da je hrvatski građanin temelj hrvatske državne vlasti; zna da su prava, slobode, dužnosti i odgovornosti pojedinca kao građanina Republike Hrvatske uređeni Ustavom i zakonima; zna koja građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava štiti Ustav Republike Hrvatske; zna što je ustavna državna vlast; razumije značenje trodiobe vlasti, zašto je trodioba nužna u demokraciji, koje tri grane čine vlast i koje su funkcije pojedinih grana vlasti; zna koje zadaće ima pojedina grana vlasti u zaštiti prava građana Republike Hrvatske</p> <p>zna što je demokracija; zna neka od najvažnijih načela demokracije i razumije njihovo značenje (ljudska prava i slobode, ravnopravnost, pluralizam, vladavina prava); opisuje političke institucije, tijela i mehanizme kojima se ta načela štite u demokratskom društvu; zna što je vladavina prava, koje obveze iz tog načela proizlaze za vlast i građane te koja je uloga tog načela u sprječavanju samovolje vlasti; zna objasniti zašto je Republika Hrvatska demokratska država</p> <p>zna što je politička ideologija i opisuje neke od vodećih političkih ideologija kroz povijest; razumije vezu između političkih ideologija i oblika vlasti; razlikuje demokratski od nedemokratskih režima; razumije načine na koje funkcionira vlast u nedemokratskim režimima; opisuje neke od nedemokratskih režima; zna po čemu se građani u demokraciji razlikuju od pripadnika nedemokratskih režima; navodi prava pojedinca koja se krše u nedemokratskim režimima</p> <p>razumije odnos između normativnih i provedbenih procesa u demokraciji; zna što je i koja je funkcija javne politike u Hrvatskoj, na kojim razinama i u kojim područjima se ona donosi, kako se donosi i tko ju provodi; zna odgovornosti koje ima javna administracija na lokalnoj, županijskoj i državnoj razini u provođenju javnih politika; razumije važnost sudjelovanja građana u izradi, provedbi, praćenju i vrednovanju javnih politika u pojedinim područjima</p>

<p>nacionalnoj razini (kandidiranje i izbor) - istraživanje i rješavanje problema lokalne i nacionalne zajednice</p> <p>Društvena - društvene komunikacijske vještine - timski rad - upravljanje emocijama - upravljanje sukobima - volontiranje i razvoj socijalne solidarnosti</p> <p>Kulturološka - razvoj osobnog, zavičajnog, većinskog i manjinskih nacionalnih identiteta kao dio hrvatskog domovinskog identiteta - interkulturalna osjetljivost, interkulturalni dijalog - osvješćavanje i uklanjanje stereotipa i predrasuda</p> <p>Gospodarska - odgovorno gospodarstvo, poduzetnost i poduzetništvo - pravo i odgovornosti u očuvanju i raspolaganju nacionalnim bogatstvima - pravo na učenje za konkurentnost na tržištu</p>		<p>zna što je civilno društvo, tko ga čini, na kojim načelima djeluje i koja je njegova uloga u zaštiti prava i sloboda građana, razvoju demokracije i osiguranju pravednog društva; povezuje civilno društvo s emancipiranim, participativnim i angažiranim građanstvom, a takvo građanstvo s ustavnim pravima i odgovornostima; razumije važnost cjeloživotnog učenja za građanstvo i informiranja u razvoju emancipiranih i angažiranih građana; poznaje neke od hrvatskih organizacija civilnog društva koje djeluju na nacionalnoj razini i opisuje područja njihova djelovanja</p>
		<p>zna da je pravo i odgovornost građana u demokraciji nedgledanje postupaka vlasti i rada demokratski izabranih zastupnika na svim razinama; zna nabrojiti neke od mogućih oblika zlorabivosti vlasti u Hrvatskoj; razumije kako zlorabivosti vlasti utječe na legalitet i legitimitet vlasti; razumije ulogu građana u sprječavanju zlorabivosti vlasti i zna neke učinkovite načine na koje se to postiže; razumije važnost slobode medija u sprječavanju zlorabivosti vlasti i razvoju emancipiranog i angažiranog građanstva; povezuje slobodu medija s odgovornostima medija u demokraciji; razumije koncept objektivnog i nepristranog informiranja; razumije ograničenja koja za medije i vlast proizlaze iz prava na privatnost i zaštitu časti i ugleda pojedinca</p>
		<p>zna što je društvena isključenost, koji se oblici društvene isključenosti mogu susresti u Hrvatskoj te koji su uzroci i posljedice isključivanja za pojedinca, grupu i hrvatsko društvo u cjelini; povezuje društvenu isključenost s društvenom nepravdom i društveno osjetljivim položajem; razumije značenje prava na primjereni životni standard i prava na socijalnu sigurnost, odredbe Ustava kojima se uređuju ta prava, načine na koje se ona štite u Hrvatskoj i ograničenja koja se javljaju u uživanju tih prava; identificira društveno isključene grupe u Hrvatskoj i poznaje najvažnije institucije, tijela, programe i mjere kojima se društveno isključivanje nastoji suzbiti; razumije ulogu i zadaće pučkog pravobranitelja/ice za djecu i pravobranitelja/ice za osobe s invaliditetom u zaštiti prava tih društveno osjetljivih grupa</p>
		<p>razumije da je ravnopravnost između muškarca i žene ključ kvalitetnih obiteljskih i društvenih odnosa; zna da su žene u Hrvatskoj slabije zastupljene na rukovodećim i upravljačkim položajima i slabije plaćene od muškaraca za isti posao, da su znatno češće žrtve obiteljskog nasilja i samohrani roditelj; razumije neke od uzroka koje dovode do obiteljskog nasilja i posljedice koje ono ostavlja na žrtvu; poznaje odredbe Ustava i posebnih zakona kojima se uređuje ravnopravnost spolova te mjera kojima se štite prava žena i promiče ravnopravnost spolova u Hrvatskoj; razumije ulogu pravobranitelja/ice za ravnopravnost spolova u</p>

<p>- prava potrošača</p> <p>Ekološka</p> <ul style="list-style-type: none"> - ustavne odredbe o pravu na zdravi okoliš - održivi razvoj Republike Hrvatske - uloga građana u održivom razvoju 		poboljšanju odnosa među spolovima
		razumije da je hrvatska kultura rezultat složenih interakcija između većinske i manjinskih nacionalnih kultura, religija, regionalnih tradicija i obrazaca ponašanja; poznaje osnovna obilježja hrvatske većinske nacionalne kulture i kultura nacionalnih i religijskih manjina u Hrvatskoj te utjecaje koji su imali jedni na druge i na izgradnju zajedničke hrvatske kulture; zna da pripadnici svih društvenih grupa u Hrvatskoj uživaju ista prava, ali da Ustav i zakoni Republike Hrvatske pripadnicima nacionalnih manjina jamče dodatna prava; imenuje nacionalne manjine u Hrvatskoj i navodi neka od njihovih ustavnih prava, kao i načine zaštite tih prava
		razumije razliku između kulturnog pluralizma, asimilacionizma i segregacije; razumije značenje slobode mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti; zna što su stereotipi, predrasude i diskriminacija po različitim osnovama; razumije vezu između stereotipa, predrasuda i diskriminacije te njihov utjecaj na odnose među pojedincima i društvenim grupama; poznaje odredbe Ustava Republike Hrvatske kojima se zabranjuje diskriminacija i širenje mržnje; zna neke od najvažnijih tehnika oslobađanja od stereotipa i predrasuda te suzbijanja diskriminacije temeljene na nepoštivanju kuturnih razlika; razumije da je interkulturni dijalog ključ stabilnosti višekulturne demokratske zajednice
		razumije važnost načela mira, nenasilja i političkog rješavanja sporova za stabilnost lokalne i hrvatske domovinske zajednice; razumije što su društvene komunikacijske vještine i koju ulogu u njihovu razvoju ima participativno, interaktivno i suradničko učenje; zna što je sukob, koje su vrste sukoba i kako se upravlja sukobima na različitim razinama; zna što je dijalog, pregovaranje, dokazivanje temeljeno na činjenicama, donošenje zajedničkih zaključaka; razumije smisao timskog rada, vođenja i moderiranja rada grupe; zna što je problemska situacija i koje reakcije najčešće izaziva, što je ljutnja i kako se obuzdava tehnikama „hlađenja“; zna prednosti planskoga i racionalnoga pred stihijskim, odnosno suradničkoga pred suparničkim rješavanjem problemskih situacija; zna što je samosvijest, samopouzdanje i asertivnost, ali i aktivno slušanje te analitičko i dokazno mišljenje u suradničkom rješavanju problemskih situacija
		zna značaj i ulogu dobrovoljnog društvenog rada u zajednici za razvoj osobnih sposobnosti, zajedničkog dobra i društveni napredak u cjelini; poznaje temeljne odredbe Zakona o volonterstvu; poznaje područja u kojima može volontirati kao učenik i dokumentirati vlastita postignuća

		razumije međusobnu povezanost i ovisnost demokracije, otvorenog tržišta, tehnološkog razvoja i gospodarskog razvoja Hrvatske; razumije značenje racionalnog planiranja te praćenja i vrednovanja postignuća u osiguranju društvenog i gospodarskog razvoja; razumije ulogu kreativnosti i poduzetnosti u razvoju lokalne i hrvatske domovinske zajednice; zna što je tržišno natjecanje i razlikuje njegove pozitivne i negativne strane; razumije što je društveno odgovorno gospodarstvo; razumije da tržišna konkurentnost ovisi o kompetentnosti ljudskih resursa, a da se kompetentnost postiže cjeloživotnim učenjem; poznaje Ustavne odredbe o pravu na rad i zna kako se to pravo štiti na različitim razinama u Hrvatskoj
		zna najvažnija prava i odgovornosti potrošača; zna što je odgovorna potrošnja u odnosu na zdravlje, upravljanje financijama te obiteljsku i društvenu stabilnost, zaštitu okoliša i racionalno upravljanje novcem i dobrima; zna zakonske odredbe kojima se u Hrvatskoj štite prava potrošača i prioritete Republike Hrvatske u tom području; zna kako potrošači mogu utjecati na kvalitetu i dostupnost privatnih i javnih usluga i koji je utjecaj privatizacije javnih usluga na živote potrošača u Hrvatskoj
		zna što je održiv društveni, gospodarski i kulturološki razvoj lokalne sredine i Hrvatske. razumije značenje i važnost prava na zdravi okoliš za održivi razvoj zajednice; poznaje neke od najvažnijih odredbi i mehanizama zaštite okoliša i održivog razvoja u zakonodavstvu Republike Hrvatske; određuje pozitivne i negativne utjecaje gospodarstva, znanosti, kulture i politike na okoliš; nabraja neke od spornih rješenja u Hrvatskoj; razumije ulogu pojedinca i civilnog društva u osiguranju održivog razvoja i zna načine na koje štititi živa bića te prirodni i kulturni okoliš; zna što je održiv društveni, gospodarski i kulturni razvoj lokalne sredine i Hrvatske, Europe i svijeta cjeloživotno učenje i razvoj potrebnih kompetencija
	Gradanske vještine i sposobnosti	<u>Učenik/ca</u> (osim vještina koje su usvojene u prvom ciklusu):
		ima razvijene vještine sudjelovanja u izbornim procesima u razredu i školi kao glasač i kandidat
		posjeduje vještine traženja i kritičke analize informacije iz više izvora, uključujući Internet za informiranje i aktivno sudjelovanje u raspravama o rješavanju problema hrvatskog političkog, društvenog, kulturnog i gospodarskog života
		vlast procjenjuje prema tome koliko štiti interese građana i izvršava predizborna obećanja; koristi intelektualne alatke za procjenu osoba koje se kandidiraju za određeni položaj u vlasti
		koristi vještine javnog nastupa, prezentacije, timskog rada, vođenja i moderiranja grupe,

		suradnje, dogovaranja te poticanja i uključivanja u dijalog i debatu
		posjeduje vještine aktivnog slušanja drugih - parafraziranja, sažimanja, fokusiranja, preoblikovanja, Ja i Ti poruke, tumačenje neverbalne komunikacije, kodiranje i dekodiranje osjećaja i potreba drugog, ispravno reagira u osjetljivim situacijama što su okrivljavanje, uvreda, prijetnja; kreativno rješava nesporazume i pozitivno transformira sukobe; koristi interaktivno i participativno učenje, pravila i metode grupnog rada
		posjeduje vještine provođenja individualnih i grupnih istraživačkih projekata usmjerenih na rješavanje pojedinačnih i zajedničkih problema na razini škole te lokalne i hrvatske domovinske zajednice
		ima razvijene vještine zauzimanja stavova, argumentirane odbrane svojih stavova i pregovaranja o javnim pitanjima u skladu s načelom zaštite dostojanstva pojedinca, pravde i zajedničkog dobra; pokazuje vještine izrade i predlaganja odgovarajućih javnih politika javnim tijelima te vještine praćenja i vrednovanja javnih politika u odgovarajućim područjima
		posjeduje vještine sudjelovanja u dobrovoljnim akcijama koje pridonose dobrobiti pojedinaca i grupa na razini Hrvatske, kao i vještine planiranja i organiziranja takvih akcija na razini škole, a u suradnji s odgovarajućim društvenim akterima
		prepoznaje vlastite sposobnosti, interese, motivaciju i postignuća; odgovorno planira životne ciljeve, uključujući obrazovanje; donosi racionalne odluke
		prepoznaje i dovodi u ravnotežu svoje osjećaje; prepoznaje rizične situacije po vlastitu sigurnost; pokazuje otpornost na provokacije te društveno nepoželjno i rizično ponašanje
		koristi odgovarajuće metode za osvještavanje i oslobađanje od stereotipa i predrasuda prema drugima i drugačijima po različitim osnovama; kritički pristupa predrasudama između pripadnika većinske nacije i nacionalnih manjina te među nacionalnim manjinama
		predlaže ostvarive projekte o stavljanju lokalne kulturne baštine u funkciju društvenog, kulturnog i gospodarskog razvoja svoje zajednice
		povezuje društveno-humanistička, matematička, informatička, prirodoslovna i kulturološka znanja prilikom pokretanja projekata kojima se istražuju i rješavaju društveni, gospodarski ili kulturni problemi, kao i problemi održivog razvoja
	Gradanske vrijednosti i stavovi	<p><u>Učenik/ca</u> (osim vrijednosti i stavova koji su usvojeni u prvom ciklusu):</p> <p>pokazuje privrženost načelu vladavine prava, pravde, jednakosti i ravnopravnosti u svijetu razlika u skladu s odredbama Ustava Republike Hrvatske</p>

		pokazuje privrženost uzajamnom razumijevanju, uvažavanju, suradnji i međugeneracijskoj solidarnosti na razini razreda, škole i društva u cjelini
		pokazuje spremnost na kritičku analizu i selekciju informacija iz različitih izvora i otpornost na nagovore vršnjaka i reklamne poruke
		etički djeluje i ima razvijen osjećaj solidarnosti prema društveno isključenima u školi, obitelji, lokalnoj zajednici i na nacionalnoj razini
		zagovara volontarizam kao dio školskog učenja i kao bitnu komponentu kulture svoje škole
		poštuje kulturu drugih nacija te hrvatsku domovinsku kulturu
		pokazuje privrženost očuvanju živih bića, te prirodnog i kulturnog bogatstva Republike Hrvatske

ČETVRTI CIKLUS (1. – 2. RAZRED SREDNJE ŠKOLE)

Učenici se na kraju četvrtog odgojno-obrazovnog ciklusa potvrđuju kao aktivni i odgovorni građani razreda, škole, lokalne zajednice i Republike Hrvatske ako razumiju utjecaj europskog i međunarodnog konteksta na svoju građansku ulogu; ako poznaju načela, mehanizme i međuovisnost tih utjecaja; ako svojim znanjima, vještinama, stavovima i ponašanjem pojedinačno i u suradnji s drugima pridonose demokratskom razvoju hrvatskog društva kao dijela europske i međunarodne zajednice, ali i demokratskom razvoju samih tih zajednica; ako svoje stavove oblikuju s osloncem na različite izvore informiranja i kritičko propitivanje tih informacija; ako su spremni na cjeloživotno učenje i informiranje kako bi stekli građansko samopouzdanje i uspješno sudjelovali u odlučivanju na svim razinama. Učenici su pri tome svjesni različitosti teorijskih, političkih i kulturnih polazišta u objašnjenju i rješavanju europskih i globalnih problema, ali oni osobno prihvaćaju i aktivno zastupaju ona polazišta koja se oslanjaju na općeprihvaćene ljudskopravne i demokratske vrednote, kao što su dostojanstvo osobe, ravnopravnost, vladavina prava, kulturna različitost, nenasilje i solidarnost. Oslanjajući se na te vrednote, u stanju su kritički pratiti, analizirati i procjenjivati učinkovitost političkih smjernica, programa i inicijativa od lokalne do međunarodne razine, istraživati alternativne mogućnosti kad je to potrebno te donositi i zagovarati drugačije prijedloge. U svom djelovanju su vođeni načelom zajedničkog dobra koje proizlazi iz poštivanja ljudskopravnih i demokratskih standarda kako su oni uređeni Ustavom Republike Hrvatske i odredbama europskog i međunarodnog prava.

Tijekom četvrtog ciklusa važno je otvoriti što više vremena i prostora za individualne i grupne inicijative učenika, za istraživanje i kritičko propitivanje odnosa između lokalne, nacionalne, europske i međunarodne zajednice s osloncem na zajedničke ljudskopravne i demokratske pravne i moralne standarde. U skladu s tim, učenike se potiče da o sebi misle kao o građanima Republike Hrvatske u kontekstu pripadnosti Europi i svijetu, na način da svoj zavičajni, nacionalni i domovinski identitet racionalno obogaćuju novim dimenzijama prava i odgovornosti koje imaju u sklopu europske i međunarodne zajednice, ali i da kritički propituju djelovanje europskih i međunarodnih organizacija, kao i odnos tih organizacija prema procesima gospodarske globalizacije, njeguju osjećaj solidarnosti prema žrtvama globalizacije te aktivno sudjeluju u poboljšanju života na svim razinama ustrajavajući na demokratskim vrednotama kao polazištu promjena. To se postiže otvaranjem nastavnih programa i škole u cjelini prema europskoj i međunarodnoj zajednici, što uključuje europsku i međunarodnu razmjenu učenika, nastavnika i programa uz korištenje odgovarajućih europskih fondova, uspostavu suradnje s odgovarajućim hrvatskim institucijama, kao i s predstavnicima europskih i međunarodnih organizacija, međunarodnih nevladinih udruga i međunarodnih gospodarskih subjekata.

CILJ: nastaviti sustavno razvijati građanska znanja, vještine i stavove u svim strukturnim dimenzijama kompetencije u skladu sa spiralno-razvojno postavljenim kurikulumom građanskog odgoja i obrazovanja: osposobiti učenike za razumijevanje europske i međunarodne dimenzije aktivnog i dogovornog građanstva stjecanjem znanja o europskim i međunarodnim standardima i mehanizmima zaštite ljudskih prava te o ulozi Hrvatske i hrvatskih građana u unaprjeđenju djelotvornosti tih sustava; pripremiti učenike za aktivno sudjelovanje u europskim i međunarodnim

političkim, društvenim, kulturnim i gospodarskim procesima, kako bi se uspješno nosili s novim životnim izazovima i rizicima; promicati znanja i vještine kritičke analize, tumačenja i vrednovanja europskih i međunarodnih politika, globalnih društvenih i kulturnih procesa, stvaranja svjetskog tržišta i proizvodnje novih tehnologija prema njihovu doprinosu razvoju demokracije i održivom razvoju općenito te dobrobiti pojedinca, društvenih grupa i država, osobito hrvatskih građana i Republike Hrvatske; istovremeno kod učenika razvijati otvorenost prema kulturnoj različitosti Europe i svijeta i svijest o važnosti očuvanja svoje lokalne, nacionalne i domovinske kulture te ih poticati na aktivno sudjelovanje u akcijama za očuvanje kulturne različitosti pred globalizacijskim procesima na svim razinama; osposobiti učenike za razumijevanje uzroka i posljedica kao i mjera za suzbijanje najakutnijih svjetskih problema, kao što su neujednačen rast i razvoj; siromaštvo, glad i pothranjenost; nasilje, terorizam i oružani sukobi; organizirani kriminal, trgovanja ljudima i organima; diskriminacija žena; rasizam, iskorištavanje dječjeg rada i sl.; osposobiti učenike za razumijevanje važnosti osobne inicijative, strategijskog planiranja i cjeloživotnog učenja za osobno i profesionalno ispunjenje u visokokonkurentnom svijetu.

VRIJEME: obvezni predmet, 35 sati godišnje i 15 sati u 1. i 2. razredu te 35 sati u 3. i 4. razredu međupredmetno, modularno, izvannastavno.

PROVEDBA: obvezni predmet u 1. i 2. razredu gimnazija, strukovnih i umjetničkih škola 1 sat tjedno, međupredmetno, korištenjem postojećih predmetnih tema u hrvatskom jeziku, stranim jezicima, povijesti, geografiji, etici, psihologiji, sociologiji, matematici, biologiji, fizici, kemiji, vjerouku, likovnoj umjetnosti, glazbenoj umjetnosti, tjelesnoj i zdravstvenoj kulturi, u strukovnim školama kroz strukovne predmete, na satu razrednika, kroz module te kroz izvannastavne aktivnosti, istraživačke projekte i humanitarne akcije.

Kao i u prethodnim ciklusima, i u četvrtom ciklusu se građanska znanja, vještine i stavovi razvijaju na način da se učenici dovode u situacije u kojima opisuju, analiziraju, tumače, prosuđuju i rješavaju pitanja i probleme svoje lokalne zajednice i hrvatskog društva povezujući ta rješenja s europskim i međunarodnim procesima, standardima i politikama. Pri tome je i ovdje važno da svoje pristupe i rješenja temelje na demokratskim načelima i da učinkovitost tih rješenja isprobavaju u praksi, čime usvajaju proceduralna i aplikativna znanja i vještine, stječu sigurnost u svoju građansku ulogu i jačaju povjerenje u hrvatske, europske i međunarodne demokratske institucije. Nastavnik prvenstveno djeluje kao fleksibilni organizator okoliša za učenje, što znači da na temelju raznovrsnih izvora i aktivnih metoda učenja vodi učenika do razumijevanja uloge demokratskog građanina, ali i do oblikovanja njegovih građanskih stavova i djelovanja u prostoru koji nadilazi granice Republike Hrvatske.

Predmetni nastavnik planira i provodi građanski odgoj i obrazovanje samostalno i u suradnji s drugim nastavnicima koji ga uključuju kao međupredmetnu temu. Osim nastave, ciljevi predmeta se ostvaruju i kroz izvannastavne i izvanškolske aktivnosti, pokretanjem i sudjelovanjem u inovativnim projektima škole i društvene zajednice u suradnji s roditeljima, stručnjacima i istraživačima, predstavnicima vlasti, predstavnicima europskih i međunarodnih organizacija u Hrvatskoj, organizacijama civilnog društva, gospodarskim subjektima i dr., ovisno o temi koja se obrađuje. Za učenje građanstva u ovom ciklusu također se najčešće koriste participativne, istraživačke i suradničke metode učenja, metode simulacije i igranja uloga te različiti izvori informiranja, uključujući novine, statistička izvješća i internet, kako bi se učenici osposobili za kritički pristup složenim procesima na europskoj i globalnoj razini i razumjeli položaj Hrvatske i svoju ulogu u tim procesima. Važno je učenike

dovoditi u situacije u kojima uočavaju i imenuju probleme te istražuju i provjeravaju rješenja u zajedničkim aktivnostima i u suradnji s odgovarajućim izvanškolskim partnerima. Pri tome je i u ovom ciklusu potrebno stalno provjeravati pridonose li i u kojoj mjeri pojedini sadržaji i metode učenja razvoju određene dimenzije građanske kompetencije, odnosno pripremaju li oni učenika za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju Republike Hrvatske, Europe i svijeta.

Osim aktivnog sudjelovanja u izborima za vijeće učenika i predsjednika razreda, donošenju razrednih i školskih pravila ponašanja kao i određenju sankcija za njihovo kršenje te raspravama o razrednim i školskim pitanjima, prikladne aktivnosti za razvoj građanske kompetencije u ovom ciklusu uključuju aktivno sudjelovanje učenika u određivanju, planiranju i provedbi odgovarajućih istraživačkih projekata koje ostvaruju u timu i, po mogućnosti, na europskoj ili međunarodnoj razini; analiza medijskih izvješća i izvješća organizacija civilnog društva o kršenju ljudskih prava na lokalnoj, državnoj, europskoj i globalnoj razini; analiza primjera kršenja ljudskih prava i borbe pojedinaca i naroda za priznanjem ljudskih prava, slobodom i neovisnošću kroz povijest; usporedba političkih prioriteta Republike Hrvatske, Europske Unije, Vijeća Europe i Ujedinjenih naroda; usporedba hrvatskih, europskih i međunarodnih pravnih standarda i mehanizama zaštite prava i sloboda pojedinca; simuliranje donošenja odluka u odabranim europskim i međunarodnim organizacijama; poredbeno upoznavanje rada domaćih sudova i Europskog suda za ljudska prava preko analize odgovarajućih slučajeva; simuliranje sudskih procesa, mirovnih misija, međunarodnih sukoba i procesa pomirenja, organiziranje ili potpisivanje odgovarajućih peticija koje provode organizacije civilnog društva na različitim razinama; bojkot proizvoda koji su rezultat prisilnog rada, rada djece i organiziranog kriminala, ili onih kojima se ugrožava ljudsko zdravlje i okoliš; oslobađanje od stereotipa i predrasuda prema pripadnicima drugih kultura igranjem uloga; kritičko korištenje interneta; obradu pojedinih tema povezati s obilježavanjem europskih i međunarodnih dana (npr. Dan međunarodnog priznanja Republike Hrvatske, Dan Europe, Dan Ujedinjenih naroda, Svjetski dan mira, Međunarodni dan snošljivosti, Dan vjerskih sloboda, Međunarodni dan borbe protiv nasilja na ženama, Svjetski dan bolesnika, Međunarodni dan osoba s posebnim potrebama, Svjetski dan protiv dječjeg rada; Svjetski dan kulturnih različitosti, dijaloga i razvoja, Dan zemlje, Svjetski dan čovjekova okoliša itd.) uz vođenje diskusija i debata, organiziranje izložbi, predstavljanje rezultata istraživačkih projekata i sl.; posjeti i razgovori s odgovarajućim hrvatskim dužnosnicima i predstavnicima međunarodnih i europskih organizacija te multinacionalnih tvrtki; uključivanjem u međunarodne kampanje te humanitarne i druge akcije europskih i međunarodnih nevladinih organizacija, kao i ciljno usmjerena putovanja u druge zemlje.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE U SKLOPU NACIONALNE, EUROPSKE I MEĐUNARODNE ZAJEDNICE	FUKCIONALNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: ZNANJA, VJEŠTINE I STAVOVI	POSTIGNUĆA UČENIKA NA KRAJU ČETVRTOG CIKLUSA 1. – 2. razred srednje škole
<p>Ljudsko-pravna - dostojanstvo osobe, ljudska prava , slobode i odgovornosti u nacionalnom, europskom i međunarodnom pravnom sustavu - ravnopravnost u odnosu na dob, spol, te etničku, vjersku, klasnu i drugu pripadnost, rasu i druge razlike - vladavina prava i zaštita ljudskih prava - suzbijanje neljudskog, ponižavajućeg i nepoštenog (koruptivnog) ponašanja - suzbijanju društvene isključenosti na različitim razinama</p> <p>Politička - određenje i značaj demokracije - vlast i upravljanje demokratskim demokratsko upravljanje , razred, škola, lokalna zajednica, država, Europska unija, međunarodna zajednica)</p>	<p>Građansko znanje i razumijevanje</p>	<p><u>Učenik/ca</u> (osim znanja koja su usvojena u prvom, drugom i trećem ciklusu):</p> <p>zna opisati različite modele demokracije i odrediti mjesto Hrvatske u toj podjeli; opisuje temeljne ideje, sličnosti i razlike te prednosti i nedostatke reprezentativne, participativne i direktne demokracije; razumije posebnosti odnosa između vlasti i građana u različitim demokratskim režimima; zna da je građanin nositelj vlasti u svim modelima demokracije; razumije vezu između suverenosti građana i državne suverenosti; razumije ulogu i važnost višestranačja za demokraciju; navodi vodeće političke stranke u Hrvatskoj i ideje koje zastupaju; povezuje te ideje s odgovarajućim političkim ideologijama; razumije izbornu proceduru na lokalnim i nacionalnim izborima u Hrvatskoj; razumije ulogu izbornih stranačkih programa i važnost praćenja provedbe tih programa; zna da su politička obrazovanost i informiranost građana, njihovo sudjelovanje u odlučivanju, povjerenje u političke institucije i aktere vlasti te njihov osjećaj političke učinkovitosti bitne sastavnice hrvatske demokratske političke kulture</p> <p>zna tko čini vlast i kako se formira vlast u Hrvatskoj na lokalnoj i državnoj razini; poznaje ulogu Sabora, Predsjednika države, Vlade i sudbene vlasti u skladu s konceptom trodiobe vlasti; razumije razlike u ovlastima između državne i lokalnih vlasti; zna da su nadležnosti pojedinih grana i razina vlasti određeni Ustavom Republike Hrvatske</p> <p>razumije važnost prava i načela vladavine prava u hrvatskom pravnom sustavu; zna što je pravna država i zašto je ona bit demokratskog građanstva; zna da pravna država jamči svim građanima jednakost pred zakonom, da ograničava samovolju vlasti i da osigurava red te sigurnost građana i društva u cjelini; zna da se djelovanje pravosuđa temelji na pravnoj državi, pretpostavci nevinosti, teretu dokaza, zakonitom postupanju i pravima optuženika; zna ulogu i načine zaštite ljudskih prava u građanskom i kaznenom sudbenom postupku; zna objasniti ulogu Vrhovnog suda Republike Hrvatske i Ustavnog suda Republike Hrvatske u očuvanju pravne države; zna što je pravna, društvena i moralna odgovornost hrvatskih</p>

<p>- sudjelovanje građana u demokratskom upravljanju</p> <p>- istraživanje i rješavanje problema od školske do međunarodne razine</p> <p>- suzbijanje društvene isključenosti i drugih oblika diskriminacije pojedinca na nacionalnoj, europskoj i međunarodnoj razini</p> <p>Društvena</p> <p>- društvene komunikacijske vještine</p> <p>- timski rad</p> <p>- upravljanje grupnim radom</p> <p>- upravljanje emocijama</p> <p>- upravljanje sukobima</p> <p>- volontiranje i razvoj socijalne solidarnosti</p> <p>Kulturološka</p> <p>- razvoj osobnog, zavičajnog, većinskog i manjinskih nacionalnih identiteta kao dijela hrvatskog domovinskog identiteta te europskog i globalnog identiteta</p> <p>- interkulturalna osjetljivost, komunikacija i dijalog</p> <p>- osvještavanje i uklanjanje stereotipa i predrasuda</p> <p>Gospodarska</p> <p>- odgovorno gospodarstvo,</p>		<p>građana u jačanju Republike Hrvatske kao pravne države; poznaje ustavna prava i odgovornosti građana na temelju kojih oni mogu podnositi prijedloge, predstavke i prigovore nadležnim tijelima vlasti i Ustavnom sudu RH; poznaje ulogu i način rada pučkog pravobranitelja/ice, pravobranitelja/ice za prava djeteta, pravobranitelja/ice za ravnopravnost spolova i pravobranitelja/ice za osobe s invaliditetom u zaštiti općih i posebnih prava hrvatskih građana</p> <p>objašnjava razlike između prava pojedinca, ustavnih i ljudskih prava; zna da su prava koja uživa na razini razreda, škole, lokalne zajednice i Republike Hrvatske dio europskog i međunarodnog sustava zaštite ljudskih prava i sloboda; razumije da je uživanje tih prava i sloboda povezano s odgovornostima, prema sebi i drugima, prema lokalnoj i nacionalnoj zajednici, te prema europskoj i međunarodnoj zajednici; povezuje koncept lokalnog, nacionalnog, europskog i globalnog građanstva s uživanjem prava i sloboda na tim razinama</p> <p>zna moralna, filozofska i politička izvorišta te razumije smisao i funkciju ljudskih prava i sloboda u zaštiti dostojanstva ljudske osobe; zna da se ljudska prava i slobode odnose na sve ljude pojedinačno kao pripadnike ljudskog roda bez razlike u odnosu na spol, 'rasu', nacionalnu, etničku, religijsku i drugu pripadnost; zna nabrojati osnovne kategorije ljudskih prava i opisati njihov povijesni razvoj;</p> <p>razumije vezu između stvaranja međunarodne zajednice i uspostave međunarodnog sustava ljudskih prava; poznaje povijest razvoja međunarodnog sustava ljudskih prava; nabroja neke od najvažnijih međunarodnih organizacija kojima se štite i promiču ljudska prava; razumije ulogu koju u tome ima sustav UN-a; zna koje organizacije i tijela čine sustav UN-a; razumije kako djeluje međunarodni sustav ljudskih prava te kojim instrumentima i mehanizmima se taj sustav osigurava; poznaje sadržaj nekih od najvažnijih međunarodnih instrumenata ljudskih prava, osobito Opće deklaracije o ljudskim pravima; razumije kako se osigurava učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava i koje su razine provedbene odgovornosti od međunarodne, preko regionalne i nacionalne, do lokalne i individualne, osobito ulogu vlasti i građana zemalja-članica; zna međunarodne organizacije kojih je Republika Hrvatska članica, koje obveze ima kao članica i na koje načine ispunjava te obveze; navodi prednosti i nedostatak međunarodnog sustava ljudskih prava u zaštiti prava pojedinca</p> <p>zna da je međunarodni sustav ljudskih prava povezan s regionalnim sustavima i zna koji su to sustavi; zna da današnji europski sustav ljudskih prava čine Vijeće Europe, Europska unija i Organizacija za europsku sigurnost i suradnju; poznaje glavna načela, instrumente (osobito,</p>
--	--	--

<p>poduzetnost i poduzetništvo</p> <ul style="list-style-type: none"> - pravo na rad - pravo na učenje za konkurentnost na tržištu, - zaštita i moć potrošača, utjecaj na proizvodnju, tržište i društvo potrošnjom <p>Ekološka</p> <ul style="list-style-type: none"> - održivi razvoj Hrvatske, Europe i svijeta - uloga građana u održivom razvoju na 		<p>Europsku konvenciju za zaštitu temeljnih prava i sloboda te Europsku socijalnu povelju), institucije, tijela i mehanizme europske zaštite ljudskih prava; razlučuje pravnu, političku i moralnu razinu odgovornosti u europskoj zaštiti ljudskih prava; povezuje te razine s djelovanjem hrvatskih vlasti, javnih institucija, građana i civilnog društva</p> <p>razumije ulogu Europskog suda za ljudska prava, poznaje načela na temelju kojih Sud djeluje te zna postupak po kojemu donosi odluke i učinke tih odluka; razumije utjecaj prakse Suda na nacionalne pravne sustave i načine na koje građani Republike Hrvatske i drugih europskih zemalja mogu koristiti Sud u zaštiti svojih prava;</p> <p>poznaje povijest europskih integracija i neke od najvažnijih odluka koje su vodile integraciji; poznaje ulogu koju su u procesu integracije imali Vijeće Europe, Europske zajednice i Konferencija/Organizacija za europsku sigurnost i suradnju; zna što je Europska unija, kako ona funkcionira, kako se utvrđuje europska politika i donose europski zakoni; poznaje ovlasti Vijeća Ministara, Europskog parlamenta, Europskog vijeća i Europske komisije</p> <p>zna koja prava i obveze za Hrvatsku proizlaze iz članstva u Europskoj uniji na razini državne i lokalne vlasti, javnih ustanova, civilnog društva i građana; poznaje kriterije koje je Hrvatska trebala ispuniti za pridruživanje Europskoj uniji, kao i učinke ispunjavanja tih kriterija na političke, pravne, društvene i kulturne promjene u Hrvatskoj; zna koji su ugovorni odnosi između Hrvatske i Europske unije, kako se biraju hrvatski zastupnici i koja je njihova uloga u Europskom parlamentu; zna navesti i argumentirati prednosti, nedostatke i izazove europskih integracija s posebnim osvrtom na interese Republike Hrvatske i njezinih građana</p> <p>razumije polazišta i načela stvaranja europskog građanstva te neka od osnovnih prava, sloboda i odgovornosti građana Europske unije, s osobitim osvrtom na obrazovanja i zapošljavanje; razumije odnos između statusa građanina Europske unije i statusa građanina države-članice; zna objasniti koncepte «Europa građana», «Europa različitosti», «Europa participativne demokracije», «Europa znanja» i «Europa zapošljivosti»; razumije važnost emancipiranog, aktivnog, odgovornog i angažiranog građanstva u izgradnji zajedničke Europe; razumije ulogu obrazovanja u promicanju aktivnog građanstva; razumije ulogu ombudsmana ili pučkog pravobranitelja/ce u zaštiti prava građana Europske unije</p> <p>razumije važnost mira, nenasilja i političkog rješavanja sporova i sukoba na nacionalnoj, europskoj i međunarodnoj razini; razumije razlike između međunarodnog, međugrupnog i interpersonalnog sukoba i metode mirenja; razumije vezu između ljudskih prava i mira; poznaje ulogu i modalitete djelovanja međunarodnih mirovnih snaga; razumije ulogu vlasti,</p>
--	--	---

		civilnog društva i pojedinca u osiguranju mira i stabilnosti na različitim razinama; razumije važnost samopouzdanja i samopoštovanja te razumijevanja i poštovanja drugoga za rješavanje sukoba i sporova na različitim razinama
		razlikuje međudržavne od međunarodnih nevladinih organizacija; razumije ulogu međunarodnih nevladinih organizacija u zaštiti prava pojedinca i rješavanju globalnih društvenih problema; poznaje neke od najvažnijih međunarodnih nevladinih organizacija i opisuje njihova područja djelovanja (npr. Human Rights Watch; Amnesty International, Liječnici bez granica, Greenpeace, Caritas, ICRC, Freedom House, Transparency International, Friends of the Earth, Survival International); zna okolnosti i razloge osnivanja Crvenoga križa te ulogu Ženevskih konvencija i Međunarodnog humanitarnog prava u zaštiti prava ranjenika, bolesnika i civilnog stanovništva u oružanim sukobima; poznaje povijest borbe za prava žena; zna navesti imena žena koje su svojim djelovanjem pridonijele ravnopravnosti žena; zna kako se pojedinci i grupe uključuju u akcije organizacija civilnog društva na europskoj i međunarodnoj razini
		razumije važnost načela „jedinstva u raznolikosti“ za izgradnju i očuvanje demokratske Europe; zna načela na temelju kojih se uređuje zaštita te instrumente i mehanizme zaštite prava manjina u Europi i međunarodnoj zajednici; razumije zašto su ravnopravnost, nediskriminacija, solidarnost, interkulturalna komunikacija i interkulturalni dijalog ključni instrumenti uređivanja odnosa među europskim građanima i društvenim grupama u Europi; uspoređuje hrvatske standarde zaštite s europskima
		zna ulogu malih naroda u razvoju europske i svjetske kulture; zna hrvatske kulturne spomenike upisane na UNESCO-vu Listu svjetske baštine; zna hrvatske velikane znanosti i umjetnosti koji su pridonijeli europskom i svjetskom razvoju, kao i strance koji su doprinijeli hrvatskom društvenom, političkom i kulturnom napretku; zna što je i koji su učinci kulturne globalizacije na kulture malih naroda
		zna navesti i potkrijepiti podacima najvažnije svjetske probleme, kao što su širenje jaza između bogatih i siromašnih zemalja, dužničko ropstvo, trgovanje ljudima i organima, zloraba djece, prenapučenost, terorizam, organizirani kriminal i onečišćenje okoliša, te objasniti njihove uzroke i načine na koji se oni nastoje suzbiti na razini Hrvatske, Europske unije i međunarodne zajednice; zna što su društveno osjetljive grupe i kojim instrumentima se štite njihova prava u Hrvatskoj, Europi i međunarodnoj zajednici; razumije važnost društvene pravde, solidarnosti i građanskog angažmana, odnosno dobrovoljnog društvenog rada u

		zajednici za osiguranje dobrobiti osoba koje pripadaju društveno osjetljivim grupama; poznaje temeljne odredbe Zakona o volonterstvu i zna kako se postaje volonterom
		razumije ovisnost demokracije, otvorenog tržišta i razvoja; razumije što je <i>fair play</i> u tržišnom natjecanju; razumije važnost poduzetnosti i racionalnog planiranja u razvoju Hrvatske i Europe; poznaje prava i obveze građana u raspolaganju i očuvanju nacionalnih bogatstava; zna objasniti i ocijeniti hrvatsku gospodarsku politiku u kontekstu europskih gospodarskih prioriteta i globalne konkurentnosti; razlikuje pozitivne od negativnih učinaka gospodarske, financijske, kulturne i političke globalizacije razlikuje te pozitivne i negativne strane tržišnog natjecanja; razumije utjecaj gospodarske i financijske globalizacije na hrvatsko gospodarstvo; razumije koncept korporacijske društvene odgovornosti i ulogu nacionalnih i međunarodnih institucija u regulaciji globalnog korporacijskog; prepoznaje slučajeve neodgovornog ponašanja u gospodarstvu (korupcija, klijentelizam, nepotizam, <i>spoil system</i>); zna kakve posljedice takvo ponašanje ima za pojedinca i društvo i kako se ono suzbija;
		poznaje osnove gospodarske strukture Europske unije: uloga fondova, načelo šansi na europskom tržištu rada, znanja i inovacija, proizvoda i usluga; zna odrediti pojam i oblike kapitala, novca, ulogu banaka i kredita, pojam i svrhu burze, dionice i obveznice; zna što je državni proračun, kako se puni i njime raspolaže te koja je ulogu poreza; zna do čega dovodi utaja poreza (korupcija, kriza, pad standarda, deficit, bankrot i sl.) i kako se ona sprječava; zna odrediti ulogu državnih vlasti u raspodjeli proračuna
		zna koja su prava i odgovornosti radnika i poslodavaca u hrvatskom i europskom zakonodavstvu; razumije ulogu motivacije i obrazovnih postignuća u odabiru zanimanja; razumije da je temelj konkurentnosti pojedinca na tržištu obrazovanost, informiranost i motiviranost za cjeloživotno učenje; zna kako hrvatski građani ostvaruju pravo na rad cjeloživotno učenje i razvoj potrebnih kompetencija; razumije ulogu sindikata i sindikalnog organiziranja u zaštiti prava radnika; zna što je kolektivni ugovor; razumije proces tripartitnog pregovaranja u sklopu Gospodarskog socijalnog vijeća (predstavnicima poslodavaca, sindikata i vlade)
		zna koja prava potrošača se štite i način na koji se štite u Hrvatskoj i Europskoj uniji; zna kako potrošači mogu utjecati na kvalitetu i dostupnost privatnih i javnih usluga i koji je utjecaj privatizacije, globalizacije i korporativnog gospodarstva na život potrošača
		zna što je održiv društveni, gospodarski i kulturološki razvoj lokalne sredine, Hrvatske, Europe i svijeta i kako se on pokušava osigurati na tim razinama; poznaje osnovna polazišta,

		<p>načela i ciljeve Povelje o zemlji; zna kako građanin svojom potrošnjom može utjecati na proizvodnju roba kojom se ugrožava zdravlje ljudi, živih bića i okoliš; zna kako se štiti okoliš i kako se građanin može angažirati u zaštiti okoliša na različitim razinama; poznaje rad nekih lokalnih, nacionalnih, europskih i međunarodnih organizacija civilnog društva koje su posvećene zaštiti okoliša</p>
	Građanske vještine i sposobnosti	<p><u>Učenik/ca</u> (osim vještina koje su usvojene u prvom, drugom i trećem ciklusu):</p> <p>posjeduje vještine multiperspektivnog i komparativnog pristupa društvenim, gospodarskim i kulturnim pitanjima i problemima</p> <p>promišlja, prati, argumentira i dokumentira položaj Republike Hrvatske i hrvatskih građana u Europskoj uniji; kontekstualizira distributivnu, korektivnu i proceduralnu pravdu na razini Republike Hrvatske, Europske unije i međunarodne zajednice</p> <p>aktivno sudjeluje u razvoju i jačanju demokratske građanske kulture na razini Hrvatske, Europe i svijeta</p> <p>uočava i imenuje društvene probleme na različitim razinama i koristi demokratske postupke za njihovo rješavanje; koristi vještine sistematskog i konstruktivnog pristupa pitanjima i problemima u skladu s načelom zaštite dostojanstva pojedinca, vladavine prava i zaštite zajedničkog dobra; ima razvijene etičke i kritičke alate za analizu i evaluaciju političkih odluka i postupaka na nacionalnoj, europskoj i međunarodnoj razini</p> <p>uči uz korištenje interaktivnih, participativnih, istraživačkih i suradničkih pristupa, posjeduje razvijena društvene komunikacijske vještine, kao što su pregovaranje, obrazlaganje, dijalog, dogovaranje, timski rad, vođenje i moderiranje rada grupe; prepoznaje problemske situacije i uspješno reagira na njih; prepoznaje emocije kod sebe i drugih, upravlja emocijama koristeći odgovarajuće načine obuzdavanja ljutnje i tehnike „hlađenja“; zajednički rješava problemske situacije, koristi suradnički umjesto suparničkog pristupa; preuzima odgovornost za vlastite osjećaje i postupke; pokazuje samopouzdanje, samopoštovanje i poštovanje drugog u komunikaciji</p> <p>uspješno koristi vještine javnog nastupa, prezentacije, vođenja i moderiranja radom grupe, aktivnog slušanja, debatiranja, pregovaranja i nalaženja kompromisa, odnosno vještine upravljanja sukobima te vještine demokratskog vođenja i zagovaranja svojih i tuđih stavova koji pridonose dobrobiti svih</p>

		koristi vještine zauzimanja stavova, argumentirane obrane stavova i pregovaranja o javnim pitanjima u skladu s načelom vladavine prava, zaštite dostojanstva pojedinca i zajedničkog dobra
		pokazuje vještine interkulture osjetljivosti, adaptacije i komunikacije
		pokazuje vještine korištenja novih informacijskih tehnologija, osobito Interneta, za informiranje te vještine komuniciranja i sudjelovanja u odgovarajućim nacionalnim, europskim i međunarodnim civilnim kampanjama i drugim civilnim akcijama koje su usmjerene na zaštitu ljudskih prava pojedinaca i grupa, suzbijanje društvenog isključivanja i rješavanje drugih društvenih problema na razini Hrvatske, Europe i međunarodne zajednice
		koristi vještine pokretanja i sudjelovanja u građanskim akcijama i projektima zaštite kulturne baštine i održivog razvoja na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i svjetskoj razini
		prepoznaje rizične situacije po vlastitu sigurnost, zamke traženja posla preko oglasa
		posjeduje vještine aktivnog sudjelovanja i suradnje s drugim učenicima i društvenim subjektima u demokratskom odlučivanju na lokalnoj i nacionalnoj razini u cilju zaštite i promicanja osobnih i društvenih interesa
		pokreće projekte i sudjeluje u provedbi projekata suradnje njegove/njezine škole s drugim školama te gospodarskim, kulturnim i drugim čimbenicima na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i međunarodnoj razini
	Građanske vrijednosti	<u>Učenik/ca</u> (osim vrijednosti i stavova koji su usvojeni u prvom, drugom i trećem ciklusu):
		pokazuje uvjerenje u vrijednost, dostojanstvo i slobodu ljudske osobe te važnost institucionalne zaštite prava pojedinca na razini Hrvatske, Europe i svijeta
		privržen/a je načelima neotuđivosti, nedjeljivosti, međupovezanosti i univerzalnosti ljudskih prava i sloboda u odnosima među ljudima, društvenim grupama i narodima
		uvjeren/a je da su demokracija, demokratska načela, institucije i postupci najbolji i najpravedniji, iako ne i savršen oblik vlasti te da se vrijedi osobno zalagati za očuvanje i unaprjeđenje demokracije te zaštitu ljudskih prava na razini Hrvatske, Europe i svijeta
		uvjeren/a je da građani imaju moć i obvezu propitivati, istraživati i pronalaziti rješenja društvenih, političkih, kulturnih i gospodarskih problema od lokalne do međunarodne razine u suradnji s predstavnicima i tijelima vlasti, civilnog društva, znanosti i gospodarstva
		iskazuje uvjerenje u nužnost empirijskih dokaza prilikom donošenja odluka i privržen je načelu racionalnosti, pravde u analizi i rješavanju društvenih problema

		kritički se odnosi prema svojim i tuđim nasilnim postupcima, pokazuje odanost miru i participativnim, nenasilnim i konstruktivnim rješenjima društvenih i drugih problema i sukoba na svim razinama
		poštuje svoju i druge kulture, kao i njihov pridonos Hrvatskoj, Europi i svijetu u cjelini; privržen je načelu kulturnog pluralizma te praksi interkulture komunikacije i interkulturnog dijaloga u svakodnevnom životu
		privržen/a je načelima uzajamnog razumijevanja, suradnje, povjerenja i solidarnosti među ljudima, aktivno se zalaže za uklanjanje stereotipa, predrasuda, diskriminacije i drugih oblika nepravednog i neljudskog postupanja među ljudima po različitim osnovama
		zastupa i brani svoje interese, interese svoje lokalne zajednice i Hrvatske u europskom i međunarodnom kontekstu
		sklon/a je shvaćanju ljudskog napretka u terminima ravnoteže između društvenog razvoja, očuvanja okoliša i gospodarskog rasta te vjeruje u važnost odgovornog gospodarstva za održivi razvoj Hrvatske, Europe i svijeta

8. IZVORI UČENJA I POUČAVANJA

Teorijski radovi, istraživačke studije, priručnici i srodna izdanja

Agencija za odgoj i obrazovanje (2011). *Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu „Živjeti zajedno jednaki u dostojanstvu“* (prijevod). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (www.azoo.hr)

Almond, G.; Verba, S. (2000). *Civilna kultura*. Zagreb: NIZ Politička kultura.

Ančić, B.; Bajkuša, M.; Ivče, K.; Miškulin, I.; Pijaca, E. (2010). *Obrazovanjem protiv korupcije*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Asenjo, E.A. et al. (2006). *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj.

Bahtijarević-Šiber, F. (1999). *Management ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing.

Baloban, S. (ur.) (2003). *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve.

Barada, V.; Jelavić, Ž. (ur.) (2004). *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Baranović, B.; Doolan, K.; Jugović, I. (2010). „Jesu li čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj rodno osjetljive.“ *Sociologija i prostor*: 48 (2), 349-374.

Baranović, B.; Štiblič, M.; Domović, V. (2008). „Obrazovanje za poduzetnost – perspektiva osnovnoškolskih učitelja i nastavnika.“ *Sociologija i prostor*: 45 (3-4), 339-360.

Bašić, J.; Hudina, B.; Trbović, N.K.; Žižak, A. (2005.). *Integralna metoda*. Zagreb: Alinea.

Batarelo, I.; Čulig, B.; Novak, J.; Reškovac, T.; Spajić-Vrkaš, V. (2010). *Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama: Teorija i praksa*. Zagreb: Centar za ljudska prava.

Bäckman, E.; Trafford, B. (2007) *Demokratsko upravljanje školama* (prijevod) Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Zagreb

Beane, A.I. (2008). *Učionica bez zlostavljanja*. Zagreb: Mosta.

Benedek, W.; Nikolova, M. (ur.) *Razumijevanje ljudskih prava: Priručnik o obrazovanju za ljudska prava*. Zagreb: IOC za ljudska prava, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Berger, K. (2010). *Smjernice za radionicu budućnosti* (www.azoo.hr).

Bičanić, J. (2004): *Vježbanje životnih vještina*. Zagreb: Alinea.

- Božičević, J. (ur.) (2000). *Hrvatska razvojna politika za gospodarstvo znanja: uloga tehničkih i biotehničkih znanosti*. Zagreb: Akademija tehničkih znanosti Hrvatske.
- Broz, T.; Kobaš, V.; Šalaj, B.; Valković, I. (2007). *Obje strane demokracije*. Zagreb: CESI
- Centar za mirovne studije (2011). *Učiti za mir: Analitička i normativna podloga za uvođenje vrijednosti, sadržaja i metoda mirovnog obrazovanja u formalni obrazovni sustav*. Zagreb: Centar za mirovne studije, CIRO, MAP
- Centar za mirovne studije (2009). *Istraživanje o stavovima i razini svijesti o diskriminaciji i pojavnim oblicima diskriminacije*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Cesar, S.; Gospočić, A.; Ćorić, G.; Knežević-Ivanković, K.; Dragišić-Obradović, G.; Tomić-Koludrović, I. (2005). *Rodna perspektiva u politici i praksi*. Zagreb: CESI
- Cifrić, I. (2005). „Antropocentrična i biocentrična odgovornost za život.” *Socijalna ekologija*: 14 (3), 195-215.
- Cifrić, I. (ur.) (2008). *Relacijski identiteti: Prilog istraživanju identiteta hrvatskog društva*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Cipek, S.; Vladimir, J.; Maleš, D.; Matijević, M.; Matković, A.; Miljević-Ridički, R.; Stričević, I. (2001). *Mi poznajemo i živimo svoja prava: Priručnik za odgoj i obrazovanje o pravima djeteta u osnovnoj školi*. Zagreb : Školska knjiga.
- Čudina-Obradović, M.; Težak, D. (1995). *Mirotvorni razred*. Zagreb: Znamen.
- Čulig, B.; Kufrin, K.; Landripet, I. (2005). *EU +? -: Odnos građana hrvatske prema pridruživanju Europskoj uniji*. FFPress i B.a.B.e.
- Ćapeta, T.; Rodin, S. (2010). *Osnove prava Europske unije*. Zagreb: Narodne novine.
- DIM (2011). *Radna knjižica za mlade – Vodič kroz radna i socijalna prava*. Zagreb: DIM – Udruga za građansko obrazovanje i društveni razvoj; www.dimonline.hr
- Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V.; Ferreira Martins, I. (2000). *Strategije za učenje demokratskog građanstva*. Zagreb: IOC za ljudska prava, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Europska komisija (1998) *Što? Rasist? Ja?* Brussels: Europska komisija (http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/prevenција_nasilja/stip.pdf).
- Europski dom (2004). *Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava* (prijevod). Slavonski Brod: Europski dom.
- Fernandez-Armesto, Filipe i sur. (1997). *Narodi Europe*. Zagreb: naklada Zadro.
- Fontaine, P. (2006). *Europska unija u 12 lekcija*. Zagreb: MVPEI
- Glavašević, S. (2009). *Priče iz Vukovara*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Gong (2008). *Europska unija*. Zagreb: Gong (<http://www.gong.hr/page.aspx?PageID=126>).

- Gong (2007). *Građani i građanke, imate pravo znati*. Zagreb: Gong. (<http://www.gong.hr/page.aspx?PageID=126>)
- Gong (s.a.). *Naš glas: Vodić kroz izborni proces za osobe s invaliditetom*. Zagreb: Gong (<http://www.gong.hr/page.aspx?PageID=126>).
- Gong (2011). *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: Gong (<http://www.gong.hr/page.aspx?PageID=126>).
- Gong (2008). *Zagovaranje*. Zagreb: Gong (<http://www.gong.hr/page.aspx?PageID=126>).
- Gossen, D.C. (1995). *Restitucija, preobrazba školske discipline*. Zagreb, Alinea.
- Grgurić, I. (2011). "Europe 2020 – europska strategija za pametan, održiv i uključiv razvoj." *Revija za socijalnu politiku*: 18 (1), 119-124.
- Hentig, H. (1997). *Humana škola*. Zagreb: Educa.
- Hodžić, A.; Bijelić, N.; Cesar, S. (2003). *Spol i rod pod povećalom*. Zagreb: CESI
- Hrvatić, N.; Ivančić, S. (2000). "Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj." *Društvena istraživanja*. 2-3 (46-47), 251-266.
- Hrvatski Crveni križ (2001). *Humane vrednote - odgoj za humanost: Priručnik za učitelje i radni materijali za učenike*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
- Hrvatski Crveni križ (2004). *Istraživanje humanitarnog prava: Priručnik za nastavnike*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
- Hrvatski Crveni križ (2006). *Učimo o odgovornosti: radna bilježnica*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
- Inglehart, R.; Welzel, C. (2007). *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija*. Zagreb: NIZ Politička kultura.
- Ivan Pavao II (1995). *Evangelium vitae – o vrijednosti i nepovredivosti ljudskoga života*. Zagreb: KS.
- Juul, J. (1995). *Razgovori s obiteljima*. Zagreb: Alinea.
- Kamenov, Ž.; Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Institut za društvena istraživanja, Zagreb.
- Kašić, B.; Marijan, J.; Pešut, J. (2005). *Vodič prema politici rodne jednakosti*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Katunarić, V. (2003). „Kulturno održivi razvitak.“ U: *Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (<http://kultura.hr>)
- Katz, L.G.; McClellan, D.E. (2003). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
- Kraljević, R.; Marinović, L.; Živković Žigante, B. (2011). *Djeca bez pratnje strani državljani u Republici Hrvatskoj: raumijevanje problema, mogućnost djelovanja i potrebne mjere pomoći i zaštite*. Zagreb: UNHCR, Predstavništvo u RH.
- Lončarić Jelačić, N. (ur.) (2011). *Pravedni medvjedići uče o pravednosti, Priručnik o osnovama demokracije*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (www.azoo.hr).

- Lončarić Jelačić, N. (ur.) (2007). *Projekt građanin*: Priručnik za nastavnike. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (www.azoo.hr).
- Lončarić Jelačić, N. (ur.) (2012). *Zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (www.azoo.hr).
- Lončarić Jelačić, N. (ur.) (2009). *Zaštita potrošača: Priručnik za nastavnike (SS), udžbenik za učenike*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (www.azoo.hr).
- Lončarić Jelačić, N. (ur.) (2009). *Zaštita potrošača: Priručnik za učitelje (OŠ), udžbenik za učenike*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (www.azoo.hr).
- Maleš, D.; Stričević, I. (2003). *Mi poznajemo i živimo svoja prava*. Zagreb: Školska knjiga.
- Maleš, D.; Stričević, I. (2004). *Roditelji i prava djeteta*. Zagreb: Udruženje Djeca prva.
- Matešić, M. (2009). „Principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Hrvatske.“ *Socijalna ekologija*: 18 (3-4), 323-339.
- Međunarodni centar za razvoj migracijske politike (2010). *Trgovanje ljudima u Republici Hrvatskoj: Procjena situacije s posebnim osvrtom na radno iskorištavanje*. Zagreb: Međunarodni centar za razvoj migracijske politike (ICMPD).
- Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam: Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: školska knjiga.
- Mesić, M. (2007). „Prijeponi oko kolektivnih (kulturnih) prava.“ *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*: 57 (3), 527-545.
- Mesić, M.; Bagić, D. (2011). „Stavovi hrvatskih građana prema kulturnim različitostima.“ *Migracijske i etničke teme*: 27, 7-38.
- Miljević-Ridički, R.; Maleš, D.; Rijavec, M. (2001). *Odgoj za razvoj*. Zagreb: Alinea
- Miljković, D.; Rijavec, M. (2010). *Pozitivna disciplina u razredu*. Zagreb: IEP
- Rijavec, M.; Miljković, D. (s.a.) *Je li to za mene? Priručnik za buduće poduzetnike* (www.hzz.hr/.../je%20li%20to%20za%20mene.doc).
- Murray, S. (2006). *Svađanje – učini nešto riječ po riječ*. Zagreb: Mosta
- Murray, S. (2006). *Tučnjava – učini nešto prije prvog udarca*. Zagreb: Mosta
- MZOŠ (2007). *Vježbaj oprez, smanji rizik: Radna bilježnica*. Zagreb: MZOŠ
- Agencija za odgoj i obrazovanje (2010). *Osnove demokracije: Vlast, pravda, odgovornost, privatnost*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje
- Olweus, D. (2004). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga
- Pećnik, N.; Tokić, A. (2011). *Roditelji i djeca na pragu adolescencije: Pogled iz tri kuta, izazovi i podrška*. Zagreb: MOBMS
- Perišin, T. (2005). „Zaštita ljudskih prava po Ustavu Europske unije.“ *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*: 55
- Pregrad, J. (2010). *Knjižica za roditelje: Program prevencije vršnjačkog zlostavljanja „Za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku

- Pregrad, J. (2010). *Za sigurno i poticajno okruženje u školama: Priručnik*. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku
- Pregrad, J.; Tomić-Latinac, M.; Mikulić, M.; Šeparović, N. (2010). *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima*. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku
- Prpić, I.; Puhovski, Ž.; Uzelac, M. (1990). *Leksikon temeljnih pojmova politike: Abeceda demokracije*. Zagreb: Školska knjiga
- Putnam, R. (2003). *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Radačić, I. (ur.) (2009) *Žene i pravo: Feminističke pravne teorije*. Zagreb: Centar za ženske studije
- Rodin, S.; Čapeta, T.; Goldner, I. (ur.) (2009). *Reforma Europske unije: Lisabonski ugovor*. Zagreb: Narodne novine
- Rodin, S. (ur.) (2003). *Jednakost muškarca i žene: Pravo i politika u Hrvatskoj i Europskoj uniji*. Zagreb: institut za međunarodne odnose
- Rakić, V. i sur. (2002.). *Moje odlučno DA i moje odlučno NE*. Split: Centar za odgoj i obrazovanje "Juraj Bonači"
- Rondina, C. (2006). *Ogovaranje – učini nešto prije nego glasina krene*. Zagreb: Mosta
- Sabol, Ž. (1994). *Sabor Republike Hrvatske*. Zagreb: Nakladni zavod Globus i Školska knjiga
- Slavens, E. (2007). *Pritisak vršnjaka: Učini nešto da ostaneš svoj*. Zagreb: Mosta
- Spajić-Vrkaš, V.; Stričević, I.; Maleš, D.; Matijević, M. (2004). *Poučavati prava i slobode: Priručnik za učitelje osnovne škole s vježbama za razrednu nastavu*. Zagreb: IOC za ljudska prava, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Spajić-Vrkaš, V.; Kukoć, M.; Bašić, S. (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO
- Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Stoll, L.; Fink, D. (2000). *Mijenjajmo naše škole*. Zagreb: Educa
- Šalaj, B. (2002). "Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država." *Politička misao*: 39 (3), 127-144
- Šalaj, B. (2006). „Političko obrazovanje i politička indoktrinacija.” *Političko obrazovanje*: 2 (1-2), 43-52
- Tatalović, S. (2000). „Europski modeli ostvarivanja prava nacionalnih manjina.” *Politička misao*: 37 (2), 79-84
- Tatalović, S.; Lacović, T. (2011). „Dvadeset godina zaštite nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.” *Migracijske i etničke teme*: 27 (3), 375-391
- Teršelić, V.; Mladineo, M. (ur.) *Moć suradnje: Priručnik za suvođenje*. Zagreb: Centar za ženske studije
- UNICEF, Ured za Hrvatsku (2011). *Mišljenja i stavovi djece i mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku

- Uzelac, M. (2006). *111 koraka prema demokraciji i ljudskim pravima*. Zagreb: Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja
- Uzelac, M. (2008). *Za Damire i Nemire: Vrata prema nenasilju*. Zagreb: Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja
- Uzelac, M. (2008). *Za Svemire: Radionica miroljubivog rješavanja sukoba za osnovnu i srednju školu*. Zagreb: Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja.
- Uzelac, M.; Bogнар, L.; Bagić, A. (2000). *Budimo prijatelji*. Zagreb: Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja
- Uzelac, M.; Ratković, K.; Pantić, Z.; Pribičević-Gelb, D. (2010). *Za roditelje: Radionice za rad s roditeljima*. Zagreb: Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja
- Valković, M.. (1993). Socijalni nauk Crkve i socijalna politika. Zagreb: *Revija za socijalnu politiku*, god; I, br. 1, str. 15-23
- Vujčić, V. (1993). *Politička kultura i politička socijalizacija*. Zagreb: Alinea
- Vujčić, V. (1992). *Politička kultura demokracije*. Zagreb: Panliber
- Vujčić, V. (1995). *Politička tolerancija*. Zagreb: Defimi
- Zakošek, N. (2002.). *Politički sustav Hrvatske*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti

Dokumenti

Republika Hrvatska

i. Zakoni

- Ustav Republike Hrvatske
- Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama
- Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi
- Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina
- Izborni zakoni Republike Hrvatske - za Sabor, predsjednika, lokalnu upravu i samoupravu
- Zakon o volonterstvu i Etički kodeks volontera
- Obiteljski zakon
- Zakon o ravnopravnosti spolova
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara

ii. Nacionalne strategije, programi i srodni dokumenti

Akcijski plan za provedbu programa mjera edukacije u borbi protiv nasilja u športu, na športskim natjecanjima i izvan njih od 2008.

Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2011.-2015.

Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva 2006.-2011.

Nacionalni plan aktivnosti za prava i interese djece 2006.-2012.

Nacionalni plan za borbu protiv diskriminacije 2008.-2013.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo (1999.)

Nacionalni program za Rome i Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005.-2015.

Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava od 2008.-2011.

Nacionalni program zaštite potrošača razdoblje 2009.-2012.

Nacionalni program suzbijanja korupcije 2006.-2008. i Strategija suzbijanja korupcije (2008.) te Akcijski plan uz strategiju suzbijanja korupcije (2010.)

Nacionalni plan za suzbijanje trgovanja ljudima i Akcijski plan 2011.-2015.

Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009. do 2012.

Nacionalni program za mlade od 2009. do 2013.

Ujedinjeni narodi

- Opća deklaracija o ljudskim pravima (Universal Declaration of Human Rights), UN, 1948.
- Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju (Convention against Discrimination in Education), UNESCO, 1960.
- Preporuka o statusu učitelja (Recommendation on the Status of Teachers), UNESCO; 1966.
- Konvencija o pravima djeteta (Convention on the Rights of the Child), UN, 1989.
- Svjetski program obrazovanja za ljudska prava: 1. i 2. faza (World Programme for Human Rights Education: 1st and 2nd phase), UN, 2005.- i Plan djelovanja (Plan of Action: World Programme for Human Rights Education: 1st phase), UN, 2006.
- Deklaracija Ujedinjenih naroda o obrazovanju i izobrazbi za ljudska prava (United Nations Declaration on Human Rights Education and Training), UN, 2011.
- Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (Convention on the Rights of Persons with Disabilities), UN, 2006.
- Konvencija o suzbijanju svih oblika diskriminacije žena (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women), UN, 1979.
- Međunarodna konvencija o suzbijanju svih oblika rasne diskriminacije (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination), UN, 1965.

Vijeće Europe

- Europska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama (European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms), VE, 1950.
- Završna deklaracija Drugog samita Vijeća Europe (Final Declaration of the Second Summit), VE, 1997.
- Deklaracija i program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana (Declaration and Programme on Education for Democratic Citizenship, Based on the Rights and Responsibilities of Citizens), VE, 1999.
- Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava (Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education), VE, 2010.

OESS

- *Helsinški završni akt* (Helsinki Final Act), OESS, 1974.
- *Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na odgoj i obrazovanje* (The Hague Recommendations on the Right to Education of National Minorities), OESS, 1996.

Međunarodni odbor Crvenoga križa

Ženevske konvencije

Haške konvencije

Dopunski materijali

Statuti slobodnih hrvatskih gradova (Vinodolski zakon, Dubrovački statuti, Poljički statuti, Krčki statuti i odredbe o zaštiti žena od nasilja i drugi)

Interaktivna karta baštinskih ustanova (<http://kultura.hr>)

Hrvatska kulturna baština – zbirke po regijama (<http://kultura.hr>)

Nematerijalna dobra upisana na UNESCO-vu Listu svjetske baštine (<http://kultura.hr>)

Životopisi i djela - Ruđer Bošković, Marko Marulić, Marko Polo, Ivan Meštrović, Ladislav Ružička, Eduard S. Penkala, Dragutin Kramberger, Vučetić, Nikola Tesla i drugi

Natpis iz Kneževa dvora u Dubrovniku „Obliti privatorum publica curate“

Moduli (www.azoo.hr)

Modul Osnove demokracije – vlast, pravda, odgovornost, privatnost

Modul zakon u razredu – prema kulturi vladavine prava i demokracije

Modul projektne nastave Projekt građanin - razvoj poduzetnosti

Modul učitelji i učenici miritelji i razvoj socijalnih vještina

Modul razvoja socijalne solidarnosti, humanih vrednota, istraživanja humanitarnog prava

Modul odgoja i obrazovanja za promicanje ravnopravnosti spolova

Modul suzbijanja koruptivnog ponašanja i korupcije

Modul suzbijanja trgovanja ljudima

Modul odgoja i obrazovanja za zaštitu potrošača

Modul razvoja identiteta i interkulturalnosti

Modul razvoja volonterskog rada

8. SUDIONICI U RAZVOJU KURIKULUMA GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Koordinirajuća skupina:

1. Prof.dr.sc. Vedrana Spajić-Vrkaš, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, članica Nacionalnog odbora Vlade Republike Hrvatske za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo
2. dr.sc. Vini Rakić, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, coordinatorica Odbora
3. Nevenka Lončarić Jelačić, Agencija za odgoj i obrazovanje, članica Odbora
4. mr.sc. Tomislav Ogrinšak, Agencija za odgoj i obrazovanje

Voditelji županijskih stručnih vijeća za demokratsko građanstvo

1. Ante Akmadža, Željeznička tehnička škola, Zagreb
2. Đurđica Bender Masle, OŠ Marina Getaldića, Dubrovnik
3. Ružica Kotarski, OŠ Ksavera Šandora Gjalskoga, Zabok
4. Jasna Kraljić Cmrk, Gimnazija Frana Galovića, Koprivnica
5. Renata Čandrlić, Srednja škola Oroslavje
6. Vera Hrvoj, Srednja škola Bedekovčina

7. Vesna Fabris, Ekonomska škola, Pula
8. Gordana Frol, Osnovna škola Vežica, Rijeka
9. Ljubica Gorički, OŠ Brestovec Orehovički
10. Violeta Grilec, Treća ekonomska škola, Zagreb
11. Ana Knežević Hesky, Nadbiskupska klasična gimnazija, Zagreb
12. Zorislav Jelenčić, Srednja škola Marka Marulića, Slatina
13. Melita Jurković, IV. Gimnazija, Zagreb
14. Snježana Kegel, OŠ Antuna Branka Šimića, Zagreb
15. Ksenija Krušelj, Pučko otvoreno učilište, Koprivnica
16. Blanka Ljubenković, OŠ Bol, Split
17. Katica Mačešić, OŠ Mitnica, Vukovar
18. Andreja Marcetić, Učenički dom Tin Ujević, Zagreb
19. Ondina Mesar, Upravna i birotehnička škola, Zagreb
20. Zdenka Novak, III. OŠ Čakovec
21. Natalija Palčić, Gimnazija Marka Marulića Split
22. Monika Perčić, Gospodarska škola, Čakovec
23. Sanja Prelogović, OŠ Đuro Ester, Koprivnica
24. Azra Radenović, OŠ 22. Lipnja, Sisak
25. Dragana Rakonca, Osnovna škola Josipa Račića, Zagreb
26. Snježana Romić, OŠ Lijepa naša, Tuhelj,
27. Nada Šprem, Gimnazija Varaždin
28. Suzana Telar, OŠ Sela, Sela
29. Dubravka Tkalčec, Osnovna škola Mejaši, Split
30. Nada Tolić, Ugostiteljsko turistička škola, Osijek
31. Željka Travaš, Tehnička škola za strojarstvo i brodogradnju, Rijeka
32. Vesna Vrbošić, OŠ Vijenac, Osijek
33. Jadranka Zlošilo, OŠ Marina Getaldića, Dubrovnik

Recenzenti

prof. dr. sc. Vladimir Jurić, Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
prof. dr.sc. Renata Miljević Ridički, Učiteljski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu

Suci Vrhovnog suda Republike Hrvatske

mr.sc. Marin Mrčela, sudac Vrhovnog suda Republike Hrvatske
Duro Sessa, sudac Vrhovnog suda Republike Hrvatske i predsjednik Hrvatske udruge sudaca

Predstavnici nevladinog sektora

James Adomanis, Nevladina organizacija Center for Civic Education Maryland i Center for Civic Education California
dr.sc. Klaus Berger, Nevladina organizacija European Consumer Protection Organisation
Marilyn R. Cover, Nevladina organizacija Classroom Law Project Oregon i Center for Civic Education Clifornia
Ljerka Čačić, Hrvatski Crveni križ
dr.sc. Hildegard Mackert, Federation of German Consumer Organisations, Berlin
Susie Marcus, Nevladina organizacija Classroom Law Project Oregon i Center for Civic Education California
Marija Dubravka (Maja) Uzelac, Nevladina organizacija Mali korak – Centar za kulturu mira i nenasilja, Zagreb
Nives Vudrić, Hrvatski Crveni križ
Pat Quann, Nevladina organizacija Center for Civic Education Delaware i Center for Civic Education California

Predlagatelji izmjena i dopuna Nacrta kurikuluma GOO-a tijekom javne rasprave – vladin sektor

Zdenka Čukelj, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH
Marija Ivanković, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH
Mira Križanović, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH
Ivana Jurjević Jovanović, dipl. uč., viša savjetnica za razrednu nastavu
Mirjana Zećirević, Središnja služba Hrvatskog zavoda za zapošljavanje
Zdenka Peternel, Centar za razvoj ljudskih potencijala Hrvatske gospodarske komore
prof.dr.sc. Ružica Vuk, Prirodoslovno matematički fakultet, Zagreb
Ured Vlade RH za razvoj civilnog društva
Mila Jelavić, pravobraniteljica za djecu
Jurica Malčić, pučki pravobranitelj
Anka Slonjšak, pravobraniteljica za osobe s invaliditetom
Luka Mađerić, Ured za ljudska prava i nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske
Višnja Ljubičić, pravobraniteljica za ravnopravnost spolova

Tamara Šterk, Ured pravobraniteljice za djecu

Predlagatelji izmjena i dopuna Nacrta kurikuluma GOO-a tijekom javne rasprave – nevladin sektor

Đuro Dečak, Udruga dragovoljaca i veterana Domovinskog rata Republike Hrvatske

Iva Zenzerović Šloser, Centar za mirovne studije, Inicijativa za kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Emina Bužimkić, Mreža mladih Hrvatske, Inicijativa za kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Monika Rajković, Mreža mladih Hrvatske, Inicijativa za kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Nataša Vrgoč Kekez, Mreža mladih Hrvatske, Inicijativa za kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Gordana Šimunković, Hrvatska mreža volonterskih centara

Udruga Praksom do znanja, Zagreb, Bijenička 113

Udruga Direktna demokracija

Sanja Cesar, udruga CESI

Tajana Broz, udruga CESI

Nataša Bijelić, udruga CESI

U izradi je sudjelovalo i preko 1100 odgojno-obrazovnih radnika osnovnih i srednjih škola koji su se odazvali pozivu Agencije za odgoj i obrazovanje na stručne skupove na kojima se profilirao kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja pod utjecajem primjera dobre prakse do lipnja 2011. godine, a potom, od lipnja 2011. do lipnja 2012. su bili upoznati s elementima kurikulumu i pozvani da daju svoje prijedloge i sugestije za poboljšanja.

Velika zahvala ide svima koji su pridonijeli svojim konstruktivnim prijedlozima, primjedbama i sugestijama.